

Evaluatie van de pilots gespecialiseerde pabo-opleidingen

Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap

Marieke de Visser | Tessa Termorshuizen | Wouter van Casteren

Evaluatie van de pilots gespecialiseerde pabo-opleidingen
Marieke de Visser, Tessa Termorshuizen, Wouter van Casteren
Augustus 2021

© 2021 ResearchNed Nijmegen in opdracht van het ministerie van OCW. Alle rechten voorbehouden. Het is niet geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in publicaties zonder nauwkeurige bronvermelding. ResearchNed werkt conform de kwaliteitsnormen NEN-EN-ISO 9001:2015 voor kwaliteitsmanagementsystemen, NEN-ISO 20252:2019 voor markt-, opinie- en maatschappelijk onderzoek en NEN-ISO 27001:2017 voor informatiebeveiliging.

Inhoudsopgave

1	Aanleiding en aanpak onderzoek	4
1.1	Inleiding	4
	1.1.1 Specialisaties in de pabo: historische context	4
	1.1.2 Specialisaties in de pabo: actuele context	5
	1.1.3 De opzet van de te evalueren pilots	6
1.2	Doelstelling en onderzoeksvragen	7
1.3	Aanpak onderzoek	8
	1.3.1 Oriëntatie	8
	1.3.2 Documentanalyse	8
	1.3.3 Interviews	8
	1.3.4 Vragenlijst onder studenten	9
	1.3.5 Analyse en rapportage	9
2	Voortgang en ervaringen in de pilots	10
2.1	Onderzoeksvraag 1: doelstellingen voor het onderwijs van de pilots	10
	2.1.1 Hoofddoel: specialisatie versterken	10
	2.1.2 Versterking specialisatie op meerdere manieren	11
2.2	Onderzoeksvraag 2: leeftijdsgrenzen voor het jonge en oudere kind	16
2.3	Onderzoeksvraag 3: betrokkenheid anderen bij de pilots	16
2.4	Onderzoeksvraag 4: inrichting van de stages	18
2.5	Onderzoeksvraag 5: aantallen studenten in de pilots	19
2.6	Onderzoeksvraag 6: ervaringen van lerarenopleiders	20
2.7	Onderzoeksvraag 7: ervaringen van studenten in de pilots	21
	2.7.1 Overwegingen om te kiezen voor de pilot	21
	2.7.2 Sterke punten en verbeterpunten volgens studenten	22
	2.7.3 Verschillen tussen verwachtingen en praktijk bij studenten	25
2.8	Onderzoeksvraag 8: Ervaringen met de pilot bij betrokkenen in het werkveld	26
2.9	Onderzoeksvraag 9: Gewenste veranderingen in de opzet van de pilots	27
3	Samenvatting en conclusies	28
3.1	Resultaten evaluatie	28
3.2	Slotbeschouwing en aanbevelingen	30

1 Aanleiding en aanpak onderzoek

1.1 Inleiding

Pabogediplomeerden zijn bevoegd om les te geven in het gehele basisonderwijs, speciaal basisonderwijs, speciaal onderwijs, voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs. Binnen hun studie kunnen studenten een specialisatie jonge of oudere kind kiezen, maar dit heeft geen gevolgen voor hun uiteindelijke bevoegdheid. Omdat er vanuit het onderwijsveld en de Tweede Kamer behoefte is aan een sterkere specialisatie binnen de pabo, zijn pilots ingericht die het mogelijk maken om een specifieke opleidingsroute te volgen gericht op het jonge kind (JK) of het oudere kind (OK). In september 2020 zijn op zes hogescholen in Nederland pilots gestart in de pabo-opleiding voor het aanbieden van deze specifieke opleidingsroutes. In mei en juni 2021 heeft ResearchNed deze pilots op verzoek van het ministerie van OCW geëvalueerd. Deze rapportage doet verslag van de aanpak en uitkomsten van deze evaluatie. In voorliggend hoofdstuk schetsen wij allereerst de context van specialisaties op de pabo.

Het is van belang te vermelden dat de pilots nog maar kort geleden zijn gestart en nog volop in ontwikkeling zijn. Ook was de voorbereidingstijd voor de pilots relatief kort. Voor een omvattende evaluatie van de pilots komt dit onderzoek daarom vroeg. De uitkomsten op de onderzoeksvragen moeten worden gezien als een tussentijds beeld van de voortgang van de pilot en de ervaringen van de betrokkenen.

1.1.1 Specialisaties in de pabo: historische context

In 1985 werd het basisonderwijs ingevoerd, waar vóór die tijd sprake was van enerzijds kleuteronderwijs en anderzijds lager onderwijs. Een overweging voor het invoeren van het basisonderwijs was om het ontwikkelproces van kinderen ononderbroken binnen één vertrouwde schoolomgeving plaats te laten vinden. Dit had ook gevolgen voor de lerarenopleidingen: vóór 1985 waren er aparte opleidingen voor kleuteronderwijs (KLOS) en het onderwijs aan oudere kinderen (pedagogische academie). In 1985 zijn deze samengegaan in de pabo.

De Onderwijsraad adviseerde in 2010 om binnen de pabo-opleiding verdergaande specialisaties voor het jonge versus het oudere kind aan te bieden.¹ Gesteld werd dat voor een brede inzetbaarheid van leerkrachten een brede bevoegdheid moest blijven bestaan, maar dat er bij wisseling tussen onder- en bovenbouw een jaar bijscholing moest worden gevolgd. Over landelijke afspraken hieromtrent waren de meningen verdeeld; zo adviseerde de commissie Meijerink in 2012² om pabo's zelf te laten kiezen welke specialisaties zij aanbieden. In het algemeen is in de lerarenopleidingen in de afgelopen jaren het uitgangspunt dat studenten startbekwaam worden in de volle breedte van het beroep. Specialisaties in de opleiding kunnen helpen bij het maken van een goede start in een bepaalde richting, maar bieden geen voltooid traject naar een vakbekwaamheid op de betreffende onderdelen of aspecten van het beroep.³

In het Regeerakkoord van 2017 is bevestigd dat er op pabo's specialisaties zouden moeten zijn voor het JK en OK (die waren er in 2017 al wel) en is daarnaast afgesproken dat er op de tweedegraads lerarenopleidingen specialisaties moesten komen voor het algemeen vormend onderwijs (avo) en voor het beroepsgericht onderwijs (vmbo en mbo). Voor de pabo's is het Regeerakkoord van 2017 vooral een extra zet geweest om de specialisaties JK en OK waar nodig te versterken. Het uitgangspunt was voor pabo's ook na 2017 een specialisatie binnen een brede bevoegdheid voor het hele primair onderwijs.

1 Onderwijsraad, Naar een nieuwe kleuterperiode in de basisschool, Den Haag, 26 mei 2010. Adviesrapport

2 Een goede basis - Advies van de Commissie Kennisbasis Pabo, Vereniging van Hogescholen, Den Haag, januari 2012

Binnen pabo's en in het onderwijsveld wordt de lesaanpak en -voorbereiding voor kleutergroepen wel als wezenlijk anders gezien dan die voor de hogere klassen in de midden- en bovenbouw. In het basisprogramma van de pabo's keert daarom het onderscheid tussen JK en OK regelmatig terug en zijn ook de verplichte stages voor pabo-studenten verdeeld over de verschillende 'bouwen'. Bovendien bieden pabo's zoals gezegd al langer specialisaties JK en OK aan, waarbij studenten binnen hun specialisatie extra leerstof en stage-ervaring krijgen. De specialisaties JK en OK maken dus al een nadere voorbereiding op een bepaalde leeftijdsgroep mogelijk.

Deze bestaande leeftijdsspecialisaties binnen de pabo's zijn in 2018 nader onderzocht door ResearchNed³. Uit dit onderzoek bleek dat alle pabo's in Nederland inderdaad specialisaties aanbieden voor JK en OK, ter grootte van meestal 60 studiepunten en meestal in het 3^e of 4^e jaar van de opleiding. Doordat studenten ook hun *andere* keuzes binnen hun opleiding (zoals minor, afstudeerstage en afstudeeropdracht) in lijn met hun specialisatie kunnen maken, en dat vaak ook doen, heeft de feitelijke specialisatie vaak een grotere omvang. Belangrijke bevindingen waren voorts:

- Lesgeven in de onder-, midden- of bovenbouw is anders en de bouwen kennen elk hun eigen complexiteiten. Werken in de onderbouw werd door studenten en afgestudeerden gemiddeld wat meer uitdagend gevonden in vergelijking tot de midden- en bovenbouw en de behoefte aan extra verdieping en voorbereiding was dan ook het grootst ten aanzien van het jonge kind;
- De specialisaties gingen inhoudelijk niet erg de diepte in en er waren signalen vanuit het werkveld dat de voorbereiding op lesgeven aan kleutergroepen kwetsbaar is;
- Ook pabo's zelf onderkennen dit; de specifieke kennis over het jonge kind was op veel pabo's naar eigen zeggen 'weggezakt' (ten opzichte van de tijd waarin kleuterschool en lagere school gescheiden waren) en op veel pabo's werd anno 2018 gezocht naar manieren om deze kennis terug te brengen, met de instelling van werkgroepen en lectoraten.

Conclusie van het onderzoek uit 2018 was dat de specialisaties, met name die gericht op het jonge kind, verder versterkt konden en moesten worden. Het belang van een brede bevoegdheid voor het hele onderwijs werd in het onderzoek door de meeste betrokkenen gedeeld.

1.1.2 Specialisaties in de pabo: actuele context

Ook na 2018 is er een maatschappelijk en politiek discussie gebleven over de vraag hoe aankomend leraren optimaal voorbereid kunnen worden op het lesgeven aan specifieke groepen leerlingen in het po. Daarbij wordt vaak aangevoerd dat met name in de onderbouw de eisen aan de pedagogische en didactische bagage en aan de kennis van de fysieke en psychologische ontwikkeling van kleuters groot (zouden moeten) zijn. In de onderbouw is er een specifieke manier van leren (spelend leren) die eigen eisen stelt. Bovendien is de kleutertijd een kwetsbare maar belangrijke periode voor de ontwikkeling van het kind, waarbij een goede start en begeleiding belangrijk zijn, met voldoende aandacht voor en kennis van ontwikkelingsproblemen. Om deze reden is de wens om aparte opleidingsroutes voor het kleuteronderwijs te hebben bij sommigen gebleven.

De Tweede Kamer heeft in een motie de regering opgeroepen om een experiment te starten met specialisaties op de pabo in de vorm van aparte opleidingsroutes (motie Heerema⁴). In de motie is gesteld dat er feitelijk nog *geen* concrete invulling was gegeven aan het plan in het Regeerakkoord om meer specialisaties mogelijk te maken, terwijl een Kamermeerderheid had gevraagd om mogelijk te maken dat studenten *naast* de huidige pabo ook kunnen kiezen voor een gespecialiseerde pabo gericht op het jonge of

3 Zie ook: ResearchNed (2018) Specialisatiemogelijkheden in Lerarenopleidingen.

4 Kamerstuk 27923, nr. 401

oudere kind. De motie bevat het voorstel om pilots uit te voeren met gespecialiseerde opleidingsroutes: studenten kunnen hierbij naast de huidige pabo ook kiezen voor een gespecialiseerde pabo gericht op het jonge of oudere kind. De motie verzocht ook om *formalisering* van deze nieuwe opleidingsroutes, met aanpassing van de toelatingseisen en bevoegdheden. Dit zou ook leiden tot een hogere instroom in lerarenopleidingen. De regering werd gevraagd om per schooljaar 2021-2022 (later gewijzigd naar 2022-2023⁵) de nieuwe opleidingsroutes voor alle pabo's mogelijk te maken. Doel van het evalueren van de pilots is om de opgedane ervaring te kunnen betrekken bij de besluiten over formalisering van de nieuwe routes naast de reguliere paboroutes.

In december 2020 is een conceptwetsvoorstel opgesteld met betrekking tot de formalisering van opleidingsroutes voor het jonge en oudere kind (met daarbij specifieke bevoegdheden), naast de bestaande pabo. Dit wetsvoorstel komt net als de pilots voort uit de motie van Heerema; voor de gevraagde formalisering zijn wijzigingen in de wet nodig. De redenering in het wetsvoorstel is als volgt: de huidige pabo leidt op tot een brede bevoegdheid, terwijl niet alle (potentiële) studenten evenveel interesse hebben in alle leeftijdsgroepen. Daarom zou de pabo minder aantrekkelijk kunnen zijn voor studenten die geen les willen geven aan de onderbouw of de bovenbouw in het po. Met dit wetsvoorstel zouden twee nieuwe bevoegdheden worden toegevoegd aan de huidige brede bevoegdheid voor het po. Met het volgen van een opleiding die leidt tot een bevoegdheid voor schoolonderwijs aan het jonge of oudere kind, kunnen leraren zich specialiseren voor die specifieke leeftijdsgroep. Daarbij wordt het mogelijk om in het Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel de leeftijdsgroepen te preciseren en eventueel de bekwaamheidseisen aan te passen. Ook de toelatingseisen voor de opleidingen voor deze bevoegdheden kunnen daaraan worden aangepast.⁶ Het voorstel stond tot 1 februari 2021 open voor een internetconsultatie. De afloop van de consultatie viel na het vallen van het kabinet in 2021. De consultatie heeft mede hierom nog geen afronding of vervolg gehad en het wetsvoorstel is aangehouden.

Nieuwe kennisnetwerken jonge en oudere kind

Een vermeldenswaardige ontwikkeling is voorts dat de kennisontwikkeling - en verspreiding aangaande specifieke leeftijdsgroepen in de laatste jaren is geïntensiveerd, mede door de opzet van landelijke expertisenetwerken. Nagenoeg alle pabo's zijn vertegenwoordigd in het Kennisnetwerk Jonge Kind dat in september 2019 is opgericht om van elkaar te leren. Voor het jonge kind is voorts het Landelijk Expertisecentrum Jonge Kind (LEJK) begin 2021 van start gegaan, waarin onderzoekers en opleiders van pabo's en professionals uit het veld samen kennis ontwikkelen en delen over het onderwijs aan het jonge kind. Voor de kennisontwikkeling en -deling over het oudere kind is inmiddels vanuit de pabo's ook een Kennisnetwerk Oudere Kind opgericht.

1.1.3 De opzet van de te evalueren pilots

In overleg met de Vereniging Hogescholen (VH) en de PO-Raad heeft de Minister verkend welke mogelijkheden er op korte termijn zijn voor het uitvoeren van pilots. Een aantal pabo's zou al in september 2020 de mogelijkheid krijgen om nieuwe opleidingsroutes te starten gericht op het jonge of oudere kind. Vanaf april 2020 zijn de pabo's hierover geïnformeerd en konden ze tot begin juni plannen aanleveren bij het LOBO (het landelijk overleg van de pabo's). Pabo's konden een plan van aanpak (inclusief planning en aanduiding van benodigde financiële ondersteuning van max. € 150.000,- per pabo) insturen waarin de volgende zaken beschreven zijn:

---

5 kst 27923, nr. 413 - Brief over Lerarenbeleid en onderwijsarbeidsmarkt 2020: 'Om in de huidige omstandigheden zowel opleidingen als scholen meer ruimte te geven ervaring op te doen met deze stevige wijziging van het curriculum, zullen de pilots doorlopen tot en met studiejaar 2021/2022. Ook andere instellingen zullen dan de kans krijgen om vanaf september 2021 pilots met gespecialiseerde pabo-opleidingen te starten. Momenteel is er een wetsvoorstel in voorbereiding. De planning hiervan is gericht op inwerkingtreding per voorjaar 2022, zodat instellingen de nieuwe opleidingsroutes, met aangepaste toelatingseisen en bevoegdheden, per studiejaar 2022-2023 kunnen aanbieden.'

6 IAK

- type pilot: specialisatie jonge kind, het oudere kind of beide;
- aard van de opleiding: voltijd, deeltijd of duaal;
- hoe de pilot bijdraagt aan een verkenning van de doelstelling van de motie Heerema tot splitsing van de pabo;
- hoe de pilot binnen de pabo is gesitueerd: start specialisatie vanaf het begin van de opleiding of eerst een brede basis en daarna specialisatie;
- hoe en waarom de leeftijdsspecialisatie is afgebakend (traditioneel 4-8 jaar/8-12 jaar);
- hoe gebruik wordt gemaakt van de context van Samen Opleiden en Professionaliseren;
- hoe toelating tot de pilot wordt vormgegeven;
- hoe flankerend onderzoek en kennisdeling (binnen LOBO-verband) georganiseerd zijn.

Het LOBO heeft de ingediende plannen besproken en op basis van een selectie een voorstel gedaan aan de VH en PO-Raad. De VH heeft als bestuurlijke partner van OCW hierna de minister geadviseerd over de pilot-voorstellen. De minister van OCW heeft vervolgens besloten over de toekenning van een subsidie aan de pilots. De (initiële) selectie vond plaats op basis van onderstaande criteria:

- type pilot: jonge kind, oudere kind of beide;
- inhoudelijke aanpak;
- opleidingscontext;
- geografische spreiding;
- type instelling: monosectoraal of onderdeel brede hogeschool;
- helderheid doelstellingen pilot:^{7, 8}.

Uiteindelijk zijn zeven voorstellen van zes pabo's door de minister van OCW gehonoreerd, te weten de pilots van Fontys Hogescholen (JK), Driestar Educatief (OK), NHL Stenden (JK), VIAA (JK en OK), Ipabo (JK) en Windesheim (JK). In 2021 zijn in een tweede ronde nieuwe aanvragen ingediend, waarbij voor het studiejaar '21-'22 twee pilots Oudere Kind zijn goedgekeurd. Deze twee pilots zijn niet bij dit onderzoek betrokken.

Omdat voor officieel gescheiden opleidingsroutes de wet moet worden aangepast zoals uitgewerkt in het wetsvoorstel, vinden deze pilots binnen het huidige wettelijke kader plaats. Met het diploma dat de studenten die deelnemen aan de pilots behalen, zijn zij dus nog steeds bevoegd voor het hele po-gebied.

1.2 Doelstelling en onderzoeksvragen

De doelstelling van het voorliggende onderzoek is om vast te stellen hoe de pilots tot nu toe te werk zijn gegaan en welke verbeteringen denkbaar zijn voor het vervolg van de pilots. Deze doelstelling is vertaald in de onderstaande onderzoeksvragen over de opzet en uitvoering van de pilots en de ervaringen van verschillende groepen betrokkenen bij de pilots.

1. Welke doelstellingen voor het onderwijs zijn er opgesteld voor de pilot? Wijken deze af van het reguliere pabo-curriculum? Is er verschil in inhoud en/of didactiek?
2. Welke leeftijdsgrens tussen jonge/oude kind wordt gebruikt? Waarom is voor deze grens gekozen, en wordt deze binnen de pilot als logisch en praktisch ervaren?
  - De meerderheid van de onderwijsinstellingen die meedoen met de pilots hebben voor de specialisatie van het jonge kind gekozen. In welke mate is er belangstelling bij instellingen om specialisaties voor het jonge respectievelijk het oudere kind te ontwikkelen?

7 Vereniging Hogescholen (2020). Brief Pilot jonge kind/oudere kind pabo.

8 Ministerie van OCW (2020). Uitvraag pilots n.a.v. motie Heerema c.s. gespecialiseerde pabo-opleidingen.

3. Welke sectoren (po-scholen, voorschoolse educatie, speciaal onderwijs etc.) worden bij de pilots betrokken, en op welke manier?
4. Hoe zijn de stages ingericht (bijv. eerst generiek en dan specialistisch)? Welke randvoorwaarden worden er gesteld aan deze stageplekken?
5. Hoeveel studenten volgen de pilot t.o.v. het totaal aantal studenten? En wat is hun gender en studieachtergrond?
6. Wat ervaren lerarenopleiders als succesfactoren en minpunten binnen de pilots?
7. Hoe beschouwen studenten de pilots (succesfactoren, minpunten, verwachtingen)?
8. Welke ervaringen met de pilot hebben betrokkenen in het werkveld?
9. Zijn er veranderingen in de opzet van de pilots nodig, en zo ja, welke?

1.3 Aanpak onderzoek

In het onderzoek zijn, na een oriëntatiefase, drie methoden gebruikt: een documentanalyse, een vragenlijstonderzoek en interviews. De verschillende stappen in het onderzoek worden hieronder toegelicht.

1.3.1 Oriëntatie

Bij de start van het onderzoek zijn door de onderzoekers oriënterende gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van het LOBO, van de PO-Raad en van het Expertisecentrum Jonge Kind. Het doel van deze oriënterende gesprekken was om de bij de onderzoekers aanwezige kennis over het onderwerp aan te vullen en te actualiseren, zodat deze in het onderzoek benut kon worden.

1.3.2 Documentanalyse

Als eerste stap zijn de ingediende plannen van de pilot-pabo's geanalyseerd. Aanvullend is bij de zes deelnemende pabo's via een voorgestructureerd formulier informatie opgevraagd over de pilots. Het ging daarbij onder meer om informatie over het curriculum, doelen en kenmerken van de pilot, samenwerkingspartners en studentaantallen. Deze informatie is geanalyseerd ten behoeve van het beantwoorden van een deel van de onderzoeksvragen én diende als basis voor de interviews bij pilot-pabo's.

1.3.3 Interviews

Pabo's

Voor dit onderzoek zijn 9 online groepsinterviews gehouden met medewerkers van pabo's in de periode van 1 tot 9 juni 2021. Er is gesproken met beleidsmakers/ontwikkelaars en met docenten in de pilot. Bij een deel van de pabo's was dit vanwege de samenstelling van het (pilot-)team een gecombineerd gesprek of een gesprek met medewerkers die beide rollen vervullen. Op een ander deel van de pabo's zijn twee afzonderlijke gesprekken gevoerd met beleidsmakers/ontwikkelaars en met docenten. Het doel van deze interviews was om door te vragen op de informatie zoals die schriftelijk was aangeleverd en om informatie te verzamelen over de ervaringen van betrokkenen in de pilot. Centraal stond wat de plannen voor en de verwachtingen van de pilot waren (verleden), hoe de pilot in de praktijk tot nu toe verloopt (heden) en welke wensen, zorgen en aanbevelingen er zijn (toekomst).

We hebben hierbij gewerkt met semigestructureerde interviews, waarbij de onderwerpen van de gesprekken van tevoren zijn vastgelegd in een interviewleidraad. De leidraad vormt het kader van het interview maar bepaalt niet geheel het verloop ervan, zodat in elk gesprek er ruimte is voor verschillende accenten, zijpaden en uitweidingen.

Stagescholen

Daarnaast is informatie verzameld bij basisscholen waar pabostudenten een stage voor de gespecialiseerde opleiding hebben gelopen. Deze informatie is op verschillende manieren verkregen. Alle pilot-pabo's is verzocht om hun stagescholen te vragen om medewerking aan een kort telefonisch interview. Mogelijk vanwege de tijd van het jaar (drukte vanwege afronding schooljaar) heeft dit een beperkt resultaat gehad. Met drie basisscholen is een telefonisch interview gehouden over hun ervaringen met stagiairs die de gespecialiseerde opleiding volgen. Andere pabo's hebben gegevens aangeleverd die bekend waren uit eigen evaluaties bij stagescholen. Daarnaast heeft een pabo de evaluatievragen voor dit onderzoek toegevoegd aan de eigen evaluatie bij de stagescholen (*op het moment van verschijnen van deze concept-rapportage loopt deze evaluatie nog, resultaten zijn nog niet bekend en verwerkt*).

1.3.4 Vragenlijst onder studenten

Alle studenten die aan de pilots deelnemen, zijn uitgenodigd om een online vragenlijst in te vullen over hun ervaringen met de pilot. Hierbij hebben we gebruik gemaakt van de 'mass-qualitative' benadering, waarbij de studenten open vragen krijgen over de pilots. Vervolgens krijgen de respondenten in de vragenlijst de zelf gegeven open antwoorden gepresenteerd, met de vraag om deze te rubriceren in een aantal voorgestructureerde categorieën. Het zijn dus niet de onderzoekers die de antwoorden rubriceren, zoals gebruikelijk in kwalitatief onderzoek, maar de respondenten zelf.

De pabo's hebben de studenten uitgenodigd de vragenlijst in te vullen en de weblink aan hen verzonden. Om de respons te stimuleren heeft een deel van de pabo's de vragenlijst onder de aandacht gebracht in een onderwijsmoment, is na een week een reminder verstuurd en is de termijn om de enquête in te vullen verlengd. Uiteindelijk is de online enquête door 31 studenten ingevuld, waarvan er 20 de pilot JK en 11 de pilot OK volgen. Dit is een respons van 39 procent; de pilots tellen in het studiejaar 2020/21 in totaal 80 startende studenten. De respons is als volgt over de pabo's verdeeld:

▪ Driestar	4
▪ Fontys	3
▪ iPabo	2
▪ Viaa (2 pilots)	11
▪ Windesheim	5
▪ NHL	6
▪ Totaal	31

Vanwege de lage aantallen per pabo worden hierna alleen de overall resultaten beschreven en is in de resultaten niet verbijzonderd naar bijvoorbeeld pabo of kenmerken van studenten.

1.3.5 Analyse en rapportage

Als laatste stap zijn de opbrengsten van de documentstudie, de interviews en de enquête eerst los van elkaar en daarna in samenhang geanalyseerd en beschreven in een conceptrapport. Het conceptrapport is in juli 2021 besproken met een begeleidingscommissie met daarin vertegenwoordigers van de PO-Raad, de Vereniging Hogescholen en het Ministerie van OCW. De opmerkingen van de begeleidingscommissie zijn verwerkt in een definitief rapport.

2 Voortgang en ervaringen in de pilots

In dit hoofdstuk beschrijven we de resultaten van het onderzoek aan de hand van de onderzoeksvragen.

2.1 Onderzoeksvraag 1: doelstellingen voor het onderwijs van de pilots

De eerste onderzoeksvraag betreft welke concrete doelstellingen voor het onderwijs de pabo's hebben met hun pilot(s). Wijken deze doelstellingen af van die voor het reguliere pabo-curriculum en is er daarbij verschil in inhoud en/of didactiek? We beschrijven daarbij ook hoe doelstellingen praktisch zijn uitgewerkt.

2.1.1 Hoofddoel: specialisatie versterken

Hoofddoel is bij alle pilots om de leeftijdsspecialisatie te versterken om zodoende de aankomend leraar nog beter dan voorheen voor te bereiden op lesgeven in een specifieke bouw. Uit het eerdere onderzoek uit 2018 bleek zoals beschreven dat met name de specialisatie jonge kind inhoudelijke versterking behoeft. Hoe het hoofddoel in de pilots is vormgegeven in de praktijk, werken we verderop in deze paragraaf uit. Allereerst gaan we in op enkele doelen die gezien de voorgeschiedenis van het onderwerp van belang zijn.

Zelfstandige opleiding met een beperkte bevoegdheid is geen expliciet doel van de pilots

Uit de documenten en interviews is in het algemeen niet gebleken dat het een doel is om een zelfstandige lerarenopleiding voor het jongere of oudere kind te ontwikkelen met een *beperkte* onderwijsbevoegdheid voor enkel het specialisatiegebied. In alle pilots is er aandacht voor de leerlijn van groep 1-8 en voor lesgeven en stages in de groepen buiten de eigen specialisatie. Wel vinden geïnterviewden in het algemeen dat de opgeleide specialisten vooral worden voorbereid op lesgeven in de bouw van hun specialisatie; als de specialisten daarbuiten zouden willen lesgeven, wordt door meerdere geïnterviewden nascholing geadviseerd. Een klein deel van de geïnterviewden vindt de eis van een brede bevoegdheid beperkend; dit belemmert volgens hen de pilots om nog sterker voor een specialisatie te gaan.

Wisselend beeld van de vervanging van de bestaande leeftijdsspecialisaties door de pilots

De pilots bestaan nu nog veelal naast de op alle pabo's reeds bestaande leeftijdsspecialisaties voor het jonge of oudere kind. De bestaande specialisaties starten later in het programma en hebben inhoudelijk ook een andere invulling. De Tweede Kamer heeft als perspectief aangegeven dat de nieuwe routes naast de bestaande paboroutes gaan bestaan. Uit de plannen en de interviews blijkt dat er bij de zes pilot-pabo's op dit punt een wisselend perspectief is. Twee pabo's willen de nieuwe specialisatieroute inderdaad náást de bestaande leeftijdsspecialisaties laten bestaan, als extra optie en keuzemogelijkheid voor studenten. Eén van die pabo's wil daarbij de nieuwe route wel vanaf studiejaar 3 gaan integreren met de bestaande leeftijdsspecialisatie. De 'jonge kind route studenten' (in de pilot) zullen daarin als 'meer wetende' partners in positie gebracht worden en wellicht een voortrekkersrol kunnen krijgen bij bepaalde studieonderdelen.

Bij drie pabo's zijn de pilots naar eigen zeggen bedoeld om de bestaande specialisaties te versterken en niet om daarnaast te blijven bestaan. Bij deze pabo's geeft de pilot een impuls aan de ontwikkeling van het *reguliere* curriculum met versterkte leeftijdsspecialisaties. Bij een van deze pabo's is het bijvoorbeeld de bedoeling dat voor de pilot ontwikkelde modules een vaste plaats krijgen binnen de bestaande leeftijdsspecialisatie. De 'werkende principes uit onze pilot' wil deze pabo toepassen in de bestaande specialisaties. Een derde pabo in deze groep is bezig met een forse transitie in de gehele opleiding, op basis van nieuw geformuleerde leeruitkomsten, waaronder generieke (voor alle studenten geldende) leeruitkomsten en ook leeftijdsspecifieke leeruitkomsten. Op die basis maakt de pabo een nieuwe, flexibele

opleiding waarin studenten) zelf (deels) hun eigen route kunnen samenstellen door keuzes te maken in leeruitkomsten waar ze zich op willen ontwikkelen. Deze nieuwe aanpak met flexibele routes start vanaf het begin van de opleiding, zodat de pilots de 'oude' leeftijdsspecialisatie gaan vervangen en er voor alle studenten een nieuwe opzet komt. Een zesde pabo ten slotte heeft nog geen definitief plan voor de toekomst van de pilot in relatie tot de bestaande leeftijdsspecialisaties. Dat hangt bij deze pabo mede af van de vraag of de nieuwe leeftijdsroutes voldoende animo vinden bij studenten.

Samengevat is bij twee pabo's het plan om de pilots als (deels) aparte opleidingsroute te laten bestaan en werken drie pabo's aan een integratie in het reguliere curriculum.

Bestaande leeftijdsspecialisaties profiteren ook van de pilots of gaan daarin op

In het onderzoek van 2018 is zoals gezegd de wens onderstreept om de leeftijdsspecialisaties voor *alle* pabo-studenten te versterken. Daarom is het belangrijk dat de bestaande leeftijdsspecialisaties kunnen profiteren van de kennisopbouw en verdieping in de pilots en zodoende ook inhoudelijk kunnen verbeteren. Bij de pabo's die melden dat de pilots bedoeld zijn om het reguliere curriculum te versterken en op termijn de bestaande leeftijdsspecialisaties mogelijk te vervangen, is het evident dat de pilots bijdragen aan de versterking van de leeftijdsspecialisatie van alle studenten. Bij de andere pabo's zijn de doelstellingen op dit punt als volgt. Bij een pabo loopt de algemene versterking met name via de weg dat de pilots leiden tot meer kennis en expertise binnen de pabo op het terrein van jonge en oudere kinderen. Ook de intensievere contacten met IKC's en het voortgezet onderwijs binnen de pilots en de aanwezigheid van specialistische werkplekcoaches op stageplekken dragen hieraan bij. Bij de tweede pabo in deze groep is er, zoals hiervoor aangegeven, een integratie van de pilot-route en de bestaande leeftijdsspecialisatie vanaf studiejaar 3, waarbij de groepen studenten samen verdergaan. De pabo die nog nadenkt over de exacte toekomst van de pilot-route, meldt dat de bestaande leeftijdsspecialisatie jonge kind bij deze pabo al tot tevredenheid stemde, met 'Spelend leren' als uitstroomprofiel. Op termijn verwacht ook deze pabo wel te profiteren van de pilot-route, omdat het vierde jaar van de pilot-route jonge kind zwaarder zal zijn dan het vierde jaar van de huidige leeftijdsspecialisatie jonge kind.

Meer studenten en meer gemotiveerde studenten

Een doel van de pilots kan nog zijn om meer gemotiveerde studenten te bereiken. Dat is niet expliciet geformuleerd als doel van de pilots, maar is in de interviews wel herhaaldelijk aangestipt als nevenopbrengst. Die opbrengst ontstaat doordat studenten die een duidelijke voorkeur hebben voor een bepaalde leeftijdsgroep, direct een aansprekend programma kan worden geboden. Uit de interviews blijkt dat dit effect al wel optreedt. Een van de hiervoor genoemde redenen voor de verdieping in de pilots is dat geïnterviewden melden dat de studenten meer gemotiveerd zijn en daardoor met elkaar onderwerpen meer en beter doorspreken, waardoor de verdieping automatisch op gang komt.

Een tweede doel kan zijn om meer studenten naar de pabo te trekken of voor de pabo te behouden. Het gaat dan om studenten met een sterke voorkeur voor een bepaalde leeftijdsgroep of om studenten met een weerstand tegen de leeftijdsgroep die niet hun voorkeur heeft. Dit effect is nog onduidelijk (zie ook de resultaten van de studentenenquête en de (ontwikkeling van de) instroom in de pilots).

2.1.2 Versterking specialisatie op meerdere manieren

Het doel om binnen de pilot de specialisatie JK en OK te versterken kan in principe op meerdere manieren (tegelijkertijd) worden vormgegeven. Uit de plananalyse en de interviews blijkt dat een versterking van leeftijdsspecialisatie kan worden gerealiseerd door meer tijd in het curriculum te reserveren, meer kennis en expertise van de specialisatie bij docenten en bij stagescholen, door extra vakken toe te voegen of bestaande thema's te verdiepen, door meer oefentijd te geven en door de specialisatie meer focus te

geven door uit te gaan van een heldere en sturende pedagogisch-didactische visie op het onderwijs aan het jonge of oudere kind. Dit is samen te vatten in zeven thema's waarop we hierna de stand binnen de pilots kort beschrijven, namelijk:

1. De versterking van de kennis binnen de pabo en bij stagescholen over een leeftijdsfase.
2. De start van de specialisatie in het curriculum.
3. De hoeveelheid tijd die in het curriculum voor de specialisatie is ingeruimd.
4. De toevoeging van extra vakken of thema's aan het curriculum.
5. De mogelijkheden tot verdieping binnen bestaande of nieuwe lesstof en thema's.
6. De ruimte voor praktijkoefening in de pilots.
7. De focus en samenhang in het curriculum op basis van een pedagogisch-didactische visie.

Hieronder is beschreven hoe de doelstellingen op deze punten binnen de pilots zijn verwoord en hoe die tot nu toe concreet zijn ingevuld.

Ad 1. Kennis over JK en OK

Specialiseren drijft mede op specialistische kennis bij pabo-docenten. Meermaals is door geïnterviewden gesteld dat het van belang is dat vanuit elk perspectief (pedagogiek, psychologie, didactiek, vakinhoud) de manier waarop jonge of oudere kinderen leren centraal staat en dat er bij alle betrokken docenten hierover kennis is. De kennis binnen de pilot-pabo's wordt versterkt door lectoraten (bij de eigen pabo en deels bij andere pabo's), door werkgroepen en landelijke kennisnetwerken die kennis delen en door intensievere samenwerking met voorschoolse instellingen en met het voortgezet onderwijs. De kennis en ervaring die in de afgelopen jaren is opgedaan in de bestaande leeftijdsspecialisaties vormen hiervoor een basis; de pilots geven hieraan duidelijk een extra zet, zo is in de interviews opgemerkt. De pabo's in de pilot overleggen onderling ook regelmatig en wisselen informatie en ervaringen uit. Het Landelijk Expertisecentrum Jonge Kind heeft hierin ook een rol en daarbinnen ontstaan ook mogelijkheden voor samenwerking, met name wat betreft onderzoek in samenwerking met opleidingen en het werkveld.

Er blijkt in de afstemming tussen pabo's niet veel verschil in visie op de algemene invulling van en visie op de pilots. Wel blijkt dat pabo's met heel verschillende curricula en structuren werken. Daardoor kunnen pabo's niet zomaar bijvoorbeeld een module van elkaar overnemen. Deelnemende pabo's bevinden zich hierdoor in de fase van veelal zelf zoeken naar de beste invulling van de pilots binnen de kaders en context van hun eigen instelling. Het is overigens ook geen doel van de pilots om de pabo's op het punt van de specialisaties meer gelijk te trekken.

Professionalisering pabo-docenten

De professionalisering van de betrokken pabo-docenten is binnen de betrokken pabo's een doorgaand proces. Als een voordeel van de corona-crisis is daarbij wel genoemd dat er veel Webinars over de specialisaties worden aangeboden die heel toegankelijk zijn, zodat er in de praktijk meer mogelijkheden ontstaan voor de bijscholing van pabo-docenten. Daarnaast geven geïnterviewden aan dat het eenvoudiger was om collega's en samenwerkingspartners op afspraak digitaal te ontmoeten. Mede vanwege corona is de professionalisering binnen de pabo soms echter ook vertraagd. Er is minder gelegenheid om elkaar te spreken en spontaan kennis en inzichten te delen. Concreet wordt bij de deelnemende pabo's de kennis op de volgende manieren vergroot:

- docenten doen mee aan praktijkgericht onderzoek op het terrein van de pilots en zijn lid van een kenniskring van een lectoraat;
- (vak)docenten denken mee over invulling van de pilot;
- docenten volgen professionaliseringsbijeenkomsten (algemeen en vakspecifiek), studiedagen, congressen, lezingen of trainingen of nemen deel aan bijeenkomsten van landelijke netwerken;
- docenten doen mee in werkgroepen of expertiseteams of kennisnetwerken, ook samen met leerkrachten uit het werkveld.

Kennis en professionalisering bij stagescholen

De pilots leiden hun studenten op tot specialisten; praktijkbegeleiders binnen stagescholen moeten dan ook in staat zijn om die specialisten in opleiding waar nodig toegesneden begeleiding, opdrachten en feedback te geven. De deelnemende pabo's zijn zich bewust van deze veranderde opdracht en uitdaging voor stagescholen. Daar gaan de pabo's elk op eigen wijze mee om. Bij één pabo zijn studenten geplaatst bij besturen met wie de pabo intensiever samenwerkt. Binnen die besturen zijn weer scholen geselecteerd die sterk zijn op gebied van jonge kind-onderwijs. Met de mentoren (stagebegeleiders) en schoolopleiders zijn opdrachten doorgesproken. Een andere pabo stimuleert ook dat de studenten in de pilot stage lopen bij één van de partners in samen opleiden. Bij een andere pabo worden de stageopdrachten vormgegeven in ontwikkelteams die bestaan uit studenten en docenten van de pabo en werkplekbegeleiders. Op die manier wordt kennisdeling en kennis van de pilots ook bevorderd. Bij een andere pabo zijn alle scholen geïnformeerd over de pilot en konden scholen zelf aangeven of zij een pilot-studenten wilden begeleiden. Daarbij is een veldverkenninggroep samengesteld, waarin zeven leerkrachten uit het scholenveld meedenken over de ontwikkeling en uitvoering van de pilot. Bij een andere pabo zijn er opgeleide werkplekcoaches met kennis van de pilot, die aan de hand van speciaal voor de pilot ontwikkelde competenties de studenten begeleiden en beoordelen. Samengevat wordt door kennisdeling, scholing en samenwerking in werkgroepen de kennis bij stagescholen over de pilots bevorderd. In paragraaf 2.3 gaan we aanvullend in op de samenwerking tussen de pilot-pabo's en het scholenveld.

Ad 2. Eerder starten met specialiseren

De al bestaande leeftijdsspecialisaties die er bij alle pabo's zijn, starten meestal in studiejaar 3 (zie hieronder). De pilots starten meestal in studiejaar 1 of uiterlijk bij aanvang studiejaar 2. Doel hiervan is ten eerste om meer tijd te kunnen besteden aan de specialisatie. Voorts kan aldus de groep studenten die voor de start van de pabo al duidelijke voorkeuren heeft voor een bepaalde leeftijdsgroep, direct tegemoet worden gekomen. Daardoor kan de pabo vanaf de start al direct 'meeliften' op het enthousiasme en de motivatie bij die studenten.

Een specifiek doel bij de vroege start dat speelt bij de pilots Jonge Kind, is te voorkomen dat studenten al (te) sterk zijn gaan leren denken en handelen vanuit een schoolse, methodische manier van onderwijs geven. In de interviews is een aantal keer opgemerkt dat met name vanuit de vakinhoudelijke onderdelen van de pabo (zoals rekenen, taal, aardrijkskunde, geschiedenis) het dominante perspectief dat van methodisch leren vanaf de middenbouw is. Het leren in groep 1 en 2 wijkt daar sterk van af; jonge leerlingen leren al spelend en ontdekkend. Meermaals is in de interviews gezegd dat een voordeel (dan wel een expliciet doel) van vroeg starten met de specialisatie JK is om te voorkomen dat pabo-studenten (gechargeerd gesteld) al te zeer 'geprogrammeerd' zijn voor het methodische, 'schoolse' leren in de midden- en bovenbouw.

Concreet starten de specialisaties in de zeven pilots (5 x JK, 2 x OK) als volgt:

- drie pilots JK en een pilot OK starten direct bij aanvang jaar 1;
- een pilot JK start in het tweede semester van het eerste jaar;
- een pilot JK en een pilot OK starten bij aanvang van jaar 2.

Dat wijkt zoals gezegd af van de bestaande leeftijdsspecialisaties JK en OK bij alle pabo's⁹, die bij ruim de helft van alle pabo's in het derde studiejaar zijn gesitueerd. Het afstudeerjaar erna staat formeel los van de specialisatie, maar de meeste studenten vullen hun vierde jaar (zoals afstudeerstage en -opdracht) in lijn met hun leeftijdsspecialisatie in. Bij sommige pabo's start de leeftijdsspecialisatie in het 2e semester van studiejaar 3 en loopt door in jaar 4 en bij sommige andere pabo's is de leeftijdsspecialisatie geheel in jaar 4 gepositioneerd. Bij een enkele pabo start de bestaande leeftijdsspecialisatie al in het tweede studiejaar.

---

9 Bron: ResearchNed (2018).

Ad 3. Meer tijd voor de specialisatie

Opzet van de pilots is om meer tijd in het curriculum in te ruimen voor de specialisatie. De vroege start creëert met name extra ruimte voor verbreding en verdieping in het programma. Als we de totale tijd die beschikbaar is in de pilots vergelijken met de maximale tijd die beschikbaar is voor specialiseren in de bestaande leeftijdsspecialisaties, dan is er het navolgende beeld.

De *bestaande leeftijdsspecialisaties* bestaan conform de richtlijnen van LOBO uit 2013 uit 60 EC. In de pilots is de totale tijd die aan de specialisatie wordt besteed niet altijd nauwkeurig te bepalen, omdat deze niet beperkt is tot specifieke onderwijsonderdelen. Bij een van de deelnemende pabo's bijvoorbeeld is de pilot ingevuld doordat de studenten in de beide pilots (JK en OK) les hebben in een gezamenlijke klas (80% van de lestijd). Generieke thema's worden voor hele groep behandeld en daarna steeds per deelgroep (JK of OK) specifiek gemaakt voor ofwel het jonge ofwel het oudere kind. Daardoor komt het specialisatie-element in elk onderwijsonderdeel terug. Deze aanpak is ook bekend van de bestaande leeftijdsspecialisaties bij alle pabo's. Doordat in de genoemde pilot eerder wordt gestart met deze aanpak is er in totaliteit meer tijd beschikbaar voor de specialisatie. Bovendien wordt in deze pilot aanvullend twintig procent van de tijd doorgebracht in deelgroepen met onderwijs dat geheel op het jonge of oudere kind is gericht. In de meeste andere pilots zijn er aparte modules die speciaal voor de pilot zijn ontwikkeld. De totale omvang van die modules varieert tussen pilots, van jaarlijks 15 studiepunten vanaf het eerste of tweede studiejaar tot jaarlijks 30 studiepunten vanaf het tweede jaar. De totale omvang van speciaal ontwikkelde modules varieert daarmee van 45 tot 90 studiepunten, waarbij niet steeds duidelijk is in hoeverre stages zijn meegeteld. Deze speciaal ontwikkelde modules zijn niet de enige wijze waarop de pilot invulling krijgt en het precieze aantal studiepunten is derhalve niet allesbepalend. Een pabo omschrijft het als volgt: 'In de pilot starten onze studenten vanaf het 1e jaar met de specialisatie. Het is niet 'erbij' of 'ernaast' maar het gaat om een specialistische pabo-opleiding. Je bent dus de *hele vier jaar* met de specialisatie jonge kind bezig. Studenten lopen stage in de kinderopvang en in het basisonderwijs voornamelijk in de onderbouw. Bij de reguliere pabo-opleiding is er meer spreiding in stages over verschillende groepen.'

Samengevat is het beeld dat de pilots overwegend (inclusief stages) meer (en langere) specialisatietijd bieden dan de bestaande leeftijdsspecialisaties, maar dat het verschil niet in elk opzicht groot of evident is. Het meest kenmerkende verschil tussen de pilots en de al bestaande leeftijdsspecialisaties is daardoor dat ze eerder starten en anders zijn ingevuld en meer focus hebben (zie hierna).

Ad 4/5. Ruimte voor verbreding en verdieping

De pilots bieden de pabo's mogelijkheden om in het curriculum dieper op thema's in te gaan of om thema's toe te voegen aan het programma. Het LOBO heeft in 2013 richtlijnen voor de invulling van de leeftijdsspecialisaties JK en OK ontwikkeld. Voor wat betreft de inhoudelijke thema's stelt LOBO dat de kennisbases voor de pabo leidend blijven voor het pabo-curriculum. Binnen dat kader zijn de navolgende inhoudelijke thema's aangewezen die van belang zijn bij de invulling van de leeftijdsspecialisaties.

Thema's jonge kind: hersenontwikkeling, volgen en evalueren van de ontwikkeling van kinderen; visies op het werken met het jonge kind, spel/spelend leren; transitie van spel naar vakken (van spelend leren naar taakgericht leren); thematisch werken; zicht op de instellingen voor 0-4 jarigen, kennis voor- en vroegschoolse educatie; ouderbetrokkenheid; omgaan met verschillen.

Thema's oudere kind: vakverdieping mens- en wereldvakken; vakkenintegratie; omgaan met verschillen en differentiëren; sociale competenties; opbrengstgericht werken; leraar als cultuurdrager (intermediair tussen kinderwereld en de 'grote' wereld); verbinding binnen- en buitenschools leren; ICT en mediawijsheid; transitie van po naar vo.

De in de pilots JK gemelde *verbreding* betreft met name meer aandacht voor de *voorschoolse* fase. In de pilots JK gaat het dan om thema's die kinderen vanaf de leeftijd van nul tot twee jaar betreffen zoals de 'ontwikkeling van het jonge kind' en 'spelontwikkeling'. In de pilots OK is de verbreding met name dat er meer aandacht uitgaat naar de overgang van het primair naar het voortgezet onderwijs en naar de eerste fase in het vo.

In alle huidige pilots is door geïnterviewden gesteld dat er nu meer ruimte is dan voorheen voor *verdieping* en voor een intensievere oriëntatie op het jonge of oudere kind. Die verdieping zit mede in de *kracht van de herhaling*, volgens geïnterviewden. Doordat de pilots vroeger in het programma starten is er meer ruimte voor studenten om te groeien in de specialisatie en thema's te herhalen en ook herhaald te oefenen. De verdieping ontstaat ook door nadrukkelijker binnen de pilots vanuit een visie op het jonge of oudere kind te werken (zie ook ad 7). Een pabo meldt hierover: *'Er is verdieping vanaf dag 1, in visie over hoe kinderen leren. Studenten leren over voorwaarden voor jonge kinderen om tot leren te komen. De reguliere leeftijdsspecialisatie is meer gericht op lessen ontwerpen. In de pilot wordt eerst gekeken naar het kind en gaat het dus andersom en worden in de onderbouw ook meer vlieguren gemaakt. Vanuit de kinderopvang wordt de ontwikkeling van kinderen gezien, kijken hoe het op school gaat.'*

Een andere pabo meldt: *'In de pilot is er meer concentratie en focus, waardoor je stof kan herhalen. Door meerdere stages bij de kleuters kun je voortbouwen op wat voorheen is geleerd. In de reguliere specialisatie wordt die volgende stap pas in jaar 4 gemaakt. Studenten in de pilot hebben andere gesprekken en delen ervaringen en leermomenten met elkaar. Er is een sterke uitwisseling, het wordt sneller professioneel, en studenten geven elkaar adviezen. Dat mist soms bij de reguliere (kortere) specialisatie'*. De verdieping ontstaat volgens deze pabo's dus vooral doordat studenten langer met de specialisatie bezig zijn en daardoor meer focus hebben vanuit een integrale visie op hoe leerlingen leren. Zij kunnen daardoor ook meer diepgang ontwikkelen.

Ad 6. Meer praktijkoefening

De rol en omvang van stages in de pilots is apart uitgewerkt onder onderzoeksvraag 4.

Ad 7. Vanuit een duidelijkere visie op het onderwijs aan het jonge of oudere kind

In de plannen en uit de interviews wordt duidelijk dat de pilots nadrukkelijker vanuit de jonge of oudere leerling zelf en hoe die zich ontwikkelt en leert, wordt geredeneerd en gewerkt. Er ligt daardoor bijvoorbeeld in de pilots jonge kind overal een sterker accent op *spelend leren* als kapstok voor het curriculum. Een geïnterviewde stelt hierbij dat in de pilot een doel is om vanuit alle vakken beter aan te sluiten op het leren van het jonge kind. Een andere geïnterviewde noemt als doel van de pilot JK om de verschooling tegen te gaan in de onderbouw en nadruk te leggen op spelend leren in plaats van methodisch onderwijs. Bij de pilots OK is er een vergelijkbaar beeld: er wordt meer gewerkt vanuit wat het oudere kind nodig heeft en de doorlopende leerlijn, om de overgang tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs beter te begrijpen en leerlingen beter daarin te kunnen ondersteunen en begeleiden.

De pilots zetten dus bij alle pabo's aan om nog meer vanuit een samenhangende visie op het jonge of oudere kind de opleiding in te richten. Sommige pilot-pabo's, waaronder zoals gezegd een van de pabo's nadrukkelijk, zijn doende om hun hele curriculum te herorganiseren, waarbij de lessen uit de pilot en de pilot worden geïntegreerd in de opleiding.

2.2 Onderzoeksvraag 2: leeftijdsgrenzen voor het jonge en oudere kind

In de specialisaties Jonge Kind wordt veelal gekozen voor de leeftijd van twee tot en met zeven jaar. Ook het Landelijk Expertisecentrum Jonge Kind heeft de leeftijd inmiddels bepaald op 2 tot 8 jaar. De pabo's ervaren die afbakening in de praktijk als logisch en goed werkbaar. Een van de pabo's heeft gekozen voor nul tot en met zeven jaar en geeft aan dat het wel of niet betrekken van de leeftijd nul tot twee een onderwerp van gesprek is, intern en landelijk. De keuze vanaf nul jaar is ingegeven door internationaal onderzoek dat aantoont dat de vroege ontwikkeling van kinderen cruciaal is voor hun latere functioneren. Het is tevens de definitie die de jonge kind-specialisten van de Landelijke beroepsgroep begeleiders onderwijs (LBBO, voorheen LBjk) aanhoudt bij de beschrijving van de beroepsstandaard. Ook dat is voor deze pabo een overweging geweest.

De argumenten van pabo's om te kiezen voor de leeftijd twee tot en met zeven jaar zijn onderling vergelijkbaar en hebben ten eerste betrekking op het meenemen van de voorschoolse fase (2-4 jaar). De belangrijkste overweging hierbij heeft te maken met de ontwikkeling van kinderen; het belang wordt benoemd van het denken in doorlopende lijnen vanaf bijvoorbeeld de peuterspeelzaal/voorschool. Leren begint niet in het primair onderwijs, betrokkenen vinden het van groot belang dat de aankomend leraren goed zicht hebben op en ervaring hebben in de fase daarvoor. Zo kan ook interprofessioneel werken worden gestimuleerd en krijgen de 'overgangsmomenten' van een kind meer aandacht. Als reden om aan de 'bovenkant' de leerlingen in groep 3 en 4 mee te nemen wordt genoemd om geen breuk te creëren tussen onder- en middenbouw. In de overgang van groep 2 naar groepen 3 en 4 verandert het onderwijs van spelend leren naar andere, meer gestructureerde onderwijsvormen. De specialist jonge kind moet ook kennis hebben van die overgang om leerlingen voor te bereiden en hen daarin te kunnen begeleiden en ondersteunen.

In de pilots Oudere Kind wordt gekozen voor de leeftijdsgroep 8-14 jaar (waarbij een van de pilots zich in de praktijk vooral richt op kinderen vanaf tien jaar, zo zei men in de interviews). Ook hier is een belangrijke overweging om over de grenzen van het primair onderwijs heen te kijken, om zo beter te kunnen bijdragen aan de doorlopende ontwikkeling van leerlingen. Aan een van de pilots Oudere Kind nemen ook studenten van lerarenopleidingen voortgezet onderwijs deel. Zo ontstaat uitwisseling tussen beide beroepsgroepen, die naar verwachting ook bijdraagt aan het vervagen van grenzen. Daarbij merken betrokkenen op dat, mede door beperkingen als gevolg van de COVID-pandemie, in de praktijk die uitwisseling nog sterker vormgegeven kan worden. Daar liggen de ambities voor komend studiejaar.

Belangstelling voor de pilots bij pabo's

In studiejaar '20-'21 zijn er vijf pilots Jonge Kind en twee pilots Oudere Kind. In studiejaar '21-'22 worden daar twee pilots Oudere Kind aan toegevoegd. LOBO geeft aan dat de andere pabo's met veel interesse de ervaringen en uitkomsten van de pilots volgen en deze graag willen gebruiken om de eigen, al bestaande, specialisaties jongere of oudere kind mee te versterken.

2.3 Onderzoeksvraag 3: betrokkenheid anderen bij de pilots

In alle pilots wordt samengewerkt met andere betrokkenen zoals scholen in het po en vo en instellingen in de kinderopvang.

Po-scholen

Een belangrijke partner in het opleiden zijn de po-scholen in de regio. De samenwerking met scholen is tweeledig. Allereerst begeleiden de scholen de pilotstudenten. Sommige po-scholen hebben zelf expliciet aangegeven graag een stageplaats te bieden aan studenten die aan de pilot deelnemen. De schoolopleiders en werkplekbegeleiders worden - zoals hiervoor al kort is gemeld - door de pabo's geïnformeerd over ontwikkelingen in de pilot en begeleiding van de pilotstudenten. Zoals een van de pabo's het omschrijft: *“We hebben vanuit de pilot bijeenkomsten georganiseerd met het werkveld om hen te ondersteunen bij het begeleiden van onze studenten en het werken met leeruitkomsten, om een aantal thema's met hen te bespreken en we hebben intervisie- en kalibreersessies georganiseerd”*. Ook beschrijft een van de pabo's dat er nieuwsbrieven worden verstuurd en dat het werkveld expliciet wordt aangemoedigd om pabo-docenten te benaderen bij vragen of suggesties rondom de pilot. Zowel pabo's als po-scholen zien hierin ook nog aandachtspunten voor komend studiejaar. De pilots waren nog niet uitgekristalliseerd voorafgaand aan het studiejaar en veel moest nog ontwikkeld worden 'tijdens de rit'. Dit maakte de pilot een gezamenlijke zoektocht, zo geeft een deel van de geïnterviewden aan. Eenduidige en tijdige informatie over de inhoud van de pilot en wat dit vraagt van scholen in de begeleiding op de werkvloer, was soms niet voorhanden.

Daarnaast bestaat de samenwerking uit het samen ontwikkelen van de pilot. De structuur (veldverkenningsgroep, ontwikkelteam) en de intensiteit van het samen ontwikkelen verschillen per pilot. Genoemd wordt onder meer dat het werkveld thema's aandraagt die voor de specialisten belangrijk zijn en dat pabo en po-scholen die samen uitwerken in inhoud en doelstellingen/leeruitkomsten zoals die binnen het pilotprogramma passen. Ook hierin hebben de pabo's de wens om dit nog sterker vorm te geven: *“Vraagarticulatie en contact met het werkveld moet nog groeien”*.

De samenwerking tussen pabo's en po-scholen in de pilot vindt ook plaats op management- en bestuurlijk niveau. De schoolleiders nemen deel aan overleg en geven de pabo's feedback op het programma. De schoolbesturen in de regio hebben bovendien bij pabo's ook aangegeven dat zij behoefte hebben aan specialisten; de pabo's ervaren steun en enthousiasme voor de pilot. In bestuurdersoverleggen staan de pilots op de agenda en denken de schoolbesturen mee. De pabo's ervaren daarmee over het algemeen verbondenheid en belangstelling van de po-scholen in hun rol als mede-opleider en (toekomstig) werkgever. Via de schoolbesturen is ook het speciaal (basis)onderwijs betrokken bij de pilots. Het beeld ontstaat dat er in het eerste pilotjaar nog niet tot nauwelijks sprake was van stages in het speciaal onderwijs. Door een van de pabo's wordt ook expliciet benoemd dat dit pas na het eerste pilotjaar gebeurt, als de studenten verder zijn in hun ontwikkeling.

Vo-scholen

In de Oudere Kind-pilots wordt naast het po ook met besturen, schoolopleiders en werkplekbegeleiders in het voortgezet onderwijs samengewerkt. Daaronder vallen initiatieven op het gebied van '10-14 onderwijs'. Op deze manier wordt ook het netwerk van de pabo uitgebreid: *“Zo worden nieuwe contacten gelegd die de doorgaande lijn bevorderen”*, meldt een geïnterviewde. Schoolopleiders en werkplekbegeleiders in het vo maken ook deel uit van project- en ontwikkelteams. Binnen één van de pilots Oudere Kind volgen - zoals al gemeld - de studenten een deel van het onderwijs samen met studenten die een lerarenopleiding voortgezet onderwijs doen, om zo te zorgen voor meer kennis en begrip van en ervaring met van de werkomgeving van 'de ander'. In deze opzet gingen studenten ook enkele dagdelen mee naar elkaars stageplek in de andere sector. Vanwege maatregelen rondom COVID-19 heeft dit in het afgelopen studiejaar geen doorgang kunnen vinden.

Kinderopvang

Voor de pilots jonge kind geldt dat wordt samengewerkt met kinderopvangorganisaties, al dan niet onderdeel van een Integraal Kind Centrum (IKC). Studenten voeren bijvoorbeeld opdrachten uit in een kinderopvangorganisatie of gaan aan de slag met onderzoeksvragen die leven binnen de kinderopvang. Voor een deel van de pilots jonge kind geldt dat de pabo voorkeur geeft aan een stageplaats op een IKC. Ook noemt een pabo als voorbeeld dat medewerkers van een IKC gastcollege geven op de pabo. Tot slot geeft een van de pabo's aan dat er een nauwe samenwerking in de vorm van co-creatie is aangegaan met een grote kinderopvangpartner. Binnen deze samenwerking wordt gewerkt aan een leeruitkomst Jonge Kind, worden de onderwerpen voor het curriculum bepaald en wordt overlegd over de invulling van een pabo-stage in de kinderopvang, om het onderscheid met stages voor onderwijsassistenten in de kinderopvang te verhelderen. Gezamenlijk optrekken en ontwikkelen is nodig en gewenst volgens betrokkenen: "Afstemming is belangrijk om elkaars taal goed te begrijpen en de studenten goed te begeleiden."

Samenwerking met overige organisaties

Pabo's werken naast met bovengenoemde partners soms samen met maatschappelijke partners (sociaal werk, gemeente) die een gastcollege geven in de gespecialiseerde opleiding. In één van de pilots wordt door drie hogescholen samengewerkt aan het vormgeven van de pilots, waarin medewerkers benoemen veel van de collega's van de andere hogescholen te leren. Tot slot is er uitwisseling van informatie met en tussen de lectoraten die betrokken zijn bij de pilots om van elkaar te kunnen leren.

2.4 Onderzoeksvraag 4: inrichting van de stages

Onderstaand beschrijven we de inrichting van de stages zoals die zijn vormgegeven in de curricula van de pabo. Het betreft hier de bevindingen van het eerste jaar; de uitwerking voor de volgende studie jaren is nog in volle gang op de pabo's.

Omvang en verdeling van de stage in de pilot

Op sommige pabo's heeft de stage in de pilot dezelfde omvang als de reguliere stage, op andere pabo's lopen pilotstudenten méér stage dan studenten aan de reguliere opleiding. Wanneer de omvang van de stage hetzelfde blijft, lopen pilotstudenten bijvoorbeeld meer stage in hun gekozen leeftijdsgroep en wat minder in andere leeftijdsgroepen. Pabo's geven hier verschillende invullingen aan. Zo kan er bijvoorbeeld in het eerste jaar van de pilot uitsluitend stage worden gelopen in de gekozen leeftijdsgroep om in een later jaar een verplichte stage in een andere groep te lopen, waar op andere pabo's in elke periode óók aandacht is voor andere leeftijdsgroepen dan de gekozen specialisatie.

Inhoud van de stageopdrachten

Op pabo's waar niet direct met de pilot wordt gestart, wordt bij aanvang van de studie eerst aandacht besteed aan een bredere oriëntatie op (en stage binnen) het basisonderwijs. Binnen de pilot worden de stages vervolgens voor een groot deel toegespitst op de gekozen leeftijdsgroep. De stage bestaat naast het opdoen van praktijkervaring voor/met een groep uit het uitvoeren of onderzoeken van praktijkopdrachten of -vraagstukken. De inhoud van deze opdrachten is voor pilotstudenten meestal anders dan voor reguliere studenten. Voor pilots Jonge Kind wordt doorgaans in de lesstof en stages verbreed naar de voorschoolse periode (kinderopvang), en bij pilots Oudere Kind naar het voortgezet onderwijs/tieneronderwijs. Invulling van deze stages krijgt dan vaak vorm in afstemming met vaste samenwerkingspartners in deze instellingen. Als voordeel van het vroeg in de studie beginnen met specialiseren (ten opzichte van de reguliere specialisatie die doorgaans in jaar 3 start), wordt vaak genoemd dat studenten al eerder bekend zijn met de specifieke behoeften van hun doelgroep en dat er ook meerdere stages worden gelopen in die groep waardoor stof wordt herhaald en er kan worden voortgebouwd op eerder opgedane kennis.

Op twee pabo's was het de bedoeling om als onderdeel van de pilotstage pabostudenten een aantal dagen mee te laten lopen met studenten van de tweedegraads lerarenopleiding en van de AD-opleiding Pedagogisch educatief professional, en andersom, om samen van elkaars praktijk te kunnen leren. Vanwege de coronamaatregelen kon dit nog niet goed van de grond komen. Voor komend studiejaar staat dit opnieuw op het programma, omdat het wordt gezien als een relevant onderdeel van specialiseren.

Stagebegeleiding

Aan de begeleiding van pilotstudenten zijn meestal in dit eerste jaar nog geen harde concrete eisen gesteld, anders dan voor reguliere studenten. De opzet en uitvoering van de pilots waren voor alle betrokkenen een zoektocht die gaandeweg meer vorm kreeg. Sommige pabo's plaatsten (een deel van) hun pilotstudenten specifiek bij schoolbesturen waarmee reeds een goede samenwerking bestond en die veel interesse hebben in specialisten JK of OK. Een aantal pabo's geeft aan dat bij aanvang van de pilot de stages van die lichte studenten al was toegewezen (soms al vóór de zomer), en daar soms nog in geschoven moest worden. Dit zal komend jaar naar verwachting beter gaan.

Corona

Door de coronamaatregelen zijn bepaalde pilotplannen niet doorgedaan. Zo was het lastig om in de voorschoolse instellingen stage te lopen, konden pabodocenten niet met hun studenten op de werkplek meekijken en konden verschillende groepen studenten niet met elkaar meekijken in de praktijk. De pabo's ervaren dit als een gemis, omdat juist de verbinding met de praktijk ook in de pilots als heel belangrijk wordt gezien. Een aantal activiteiten die niet door konden gaan zijn in aangepaste vorm online georganiseerd.

2.5 Onderzoeksvraag 5: aantallen studenten in de pilots

Onderstaande tabel geeft weer hoeveel studenten de pilot volgen, wat de totale instroom is per pabo in cohort 2020 en wat geslacht en vooropleiding zijn van de pilotstudenten.

Tabel 2.1: Aantal studenten in pilots

	Totale instroom 2020 ¹⁰	Deelnemers pilot	w.v. vrouw	Vooropleiding
iPabo	275	15	14	Mbo: 10 Havo: 5 Vwo: 0
NHL Stenden	465	25	21	Mbo: 0 Havo: 23 Vwo: 2
Windesheim	297	11	10	Mbo: 4 Havo: 5 Vwo: 1
Viaa jonge kind	176	6	5	Mbo: 4 Havo: 2 Vwo: 0
Viaa oudere kind	176	10	1	Mbo: 6 Havo: 4 Vwo: 0
Fontys	572	4	4	Mbo: 0 Havo: 4 Vwo: 0
Driestar	248	9	5	Mbo: 0 Havo: 8 Vwo: 1
Totalen	2.033	80	60	Mbo: 24 Havo: 51 Vwo: 4

¹⁰ Instroom in bachelor Leraar basisonderwijs cohort 2020 voltijd en deeltijd op deze pabo (alle vestigingen). Bron: VH Feiten en Cijfers [Vereniging Hogescholen](#)

Uit de tabel blijkt dat de pilots in het eerste jaar (nog) geringe aantallen (in totaal 80) studenten tellen; het gaat meestal om ongeveer vijf procent van het totaal aantal eerstejaars studenten bij de deelnemende pabo's. Bij Fontys is de pilot in absolute zin en ook verhoudingsgewijs (4 van de 572 eerstejaars) heel klein. Een belangrijke factor bij de instroom is dat voor de werving voor het eerste studiejaar waarin de pilots zijn uitgevoerd vanwege de korte voorbereidingstijd van de pilots heel weinig gelegenheid is geweest.

Alle pilots jonge kind trekken vooral vrouwen. Dit is grofweg in lijn met de oververtegenwoordiging van vrouwen in het algemeen aan de pabo's. Uit de aantallen kan dan ook niet direct geconcludeerd worden dat de pilots jonge kind meer aantrekkelijk zijn voor vrouwelijke pabo-studenten of niet aantrekkelijk zijn voor mannen; ook mannen melden zich voor die pilots. De pilot oudere kind bij Viaa trekt vooral mannen. Dit geldt niet voor de pilot oudere kind bij Driestar waar vrouwen in de meerderheid zijn, zij het minder sterk dan bij de pilots jonge kind.

Nieuwe werving soms moeizaam

Uit de interviews blijkt dat de actuele werving voor de *nieuwe* instroom in de pilots in het studiejaar 2021/2022 soms moeizaam gaat. Het feit dat de pilots veelal direct starten bij de aanvang van jaar 1 kan daarin een rol spelen, volgens sommige geïnterviewden. Studenten kunnen nog niet toe zijn aan een keuze voor een specialisatie en liever zich eerst op de diverse mogelijkheden willen oriënteren. De pilots kunnen aldus ook studenten afschrikken. De pilots worstelen daar soms ook mee, waarbij als optie wel wordt gezien om iets later te starten en de eerste periode te benutten voor een algemene oriëntatie voor alle pabo-studenten.

2.6 Onderzoeksvraag 6: ervaringen van lerarenopleiders

Aan docenten en onderwijsontwikkelaars en stafmedewerkers is gevraagd naar hun ervaringen en de succes- en faalfactoren in de pilots.

Docenten

In de interviews met docenten bleek een groot enthousiasme voor de pilots. Een van de punten die door hen als zeer positief wordt ervaren, is de motivatie en het enthousiasme van deelnemende studenten. Docenten ervaren het samenwerken met studenten in kleine groepen als zeer positief en zien dat studenten dit ook waarderen. Studenten voelen zich met elkaar verbonden, hebben inbreng in de vormgeving van de pilot en opgemerkt wordt dat studenten *“door de intensieve begeleiding sneller een professionele bril opzetten”*. Door het eigenaarschap en de vrijheid in opdrachten zouden studenten zich meer betrokken en gemotiveerd voelen dan doorgaans op de pabo het geval is. Ook beschrijven docenten met nieuwe energie aan het werk te zijn doordat ze met iets nieuws bezig zijn en zelf veel leren. De pilot wordt als een mooie kans gezien voor meer tijd en ruimte om anderen mee te nemen in het nut van specialiseren. Het draagt bij aan bewustwording en geeft de aandacht die er op veel pabo's al is voor JK of OK een extra zet.

In het afgelopen jaar worstelden sommige docenten wel nog met het overzicht en de duidelijkheid over de pilot. Niet voor iedereen was precies duidelijk wat de bedoeling was, mede doordat de pilot zo snel moest worden opgezet. Daarnaast vragen docenten zich af hoe het ervaren enthousiasme kan worden behouden als de pilot niet meer nieuw is, maar de normale gang van zaken is geworden. Ten slotte heeft corona ervoor gezorgd dat een deel van plannen niet ten uitvoer kon worden gebracht. Pabodocenten konden niet in de praktijk meekijken met hun studenten op stage, praktijklessen konden niet doorgaan, en bepaalde praktijkervaringen (in kinderopvang/tienscholen) konden niet plaatsvinden.

Onderwijsontwikkelaars

Onderwijsontwikkelaars beschrijven vergelijkbare positieve effecten bij studenten als de docenten en zien veel onderlinge uitwisseling van leermomenten en ervaringen. Doordat er in de pilot meer tijd aan één leeftijdsgroep wordt besteed kan er stof worden herhaald en is er meer concentratie en focus. Daarnaast merken zij in positieve zin op dat de pilot bevestigt dat het werkveld behoefte heeft aan dergelijke specialisaties en actief betrokken is (en wordt) bij de ontwikkeling van de pilots. Samenwerking met meerdere partijen en ook met andere hogescholen werd positief ervaren; men versterkt elkaar en houdt elkaar scherp. Ook blijkt uit de interviews (ook die met docenten) dat de pilots een impuls geven om sterker en meer consistent vanuit een duidelijke visie op het onderwijs aan het jonge en het oudere kind te werken. Dit brengt focus en samenhang in het programma. Een succesfactor (die bij nalaten ook een faalfactor kan zijn) is om daarbij alle betrokken docenten (ook de vakdocenten naast de specialisten didactiek, onderwijskunde en pedagogiek) bij de visie en het onderwijsconcept te betrekken daarover in gesprek te zijn en blijven.

Net als de docenten uiten de beleidsmakers hun zorg over het vast kunnen houden van de energie van de pilots wanneer deze onderdeel worden van het reguliere curriculum. Ook werd benadrukt dat het voor het slagen van dergelijke pilots succes verhogend zou werken om een meer tijdige toekenning te krijgen: de late toekenning van de pilot in 2020 is als vertragend ervaren. Corona werd eveneens door beleidsontwikkelaars genoemd als belemmerend, al zijn bepaalde overleggen makkelijker voor verschillende partijen om bij aan te sluiten wanneer deze online plaatsvinden.

2.7 Onderzoeksvraag 7: ervaringen van studenten in de pilots

De online enquête is zoals gezegd door 31 van de 80 pilot-studenten ingevuld, waarvan er 20 de pilot JK en 11 de pilot OK volgden. Hierna wordt vanwege deze lage aantallen respondenten zoals gezegd alleen gerapporteerd over de overall resultaten en niet verbijzonderd naar bijvoorbeeld pabo. Bij de opinies van de studenten dient voorts beseft te worden dat het vermoedelijk gaat om een selecte groep studenten met relatief sterke voorkeuren voor een bepaalde leeftijdsgroep of voor verdieping. Bij een aanmerkelijke uitbreiding van de studentenaantallen in de pilots kunnen in die groep mogelijk andere opvattingen blijken.

2.7.1 Overwegingen om te kiezen voor de pilot

Respondenten is in de vragenlijst gevraagd in hoeverre bepaalde factoren een rol hebben gespeeld in hun overweging om te kiezen voor de gespecialiseerde opleiding. Bij elke voorgelegde factor is de respondenten gevraagd om op een vijfpuntsschaal (waarbij 1='speelde geen rol' en 5='speelde een grote rol') aan te geven in hoeverre deze mee heeft gespeeld in hun keuze voor deelname aan de pilot. De resultaten zijn weergegeven in de onderstaande tabel.

De belangrijkste overweging blijkt te zijn de (algemene) mogelijkheid om zich te verdiepen en specialiseren; bij vrijwel alle respondenten speelt dit een (zeer) grote rol. De belangrijkste reden daarna is dat ruim driekwart van de respondenten al van tevoren zeker wist dat zij wilden specialiseren in het werken met jonge of oudere kinderen. Ook was voor ruim de helft van de respondenten een belangrijke factor dat het studieprogramma interessant was. De reden dat de andere leeftijdsgroep hen niet aanspreekt, speelt maar voor ongeveer een kwart van de respondenten een belangrijke rol.

Deze uitkomsten moeten echter met grote voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Het aantal respondenten is gering en het aantal mannelijke deelnemers in de pilots is laag; van mannen wordt juist vaak aangenomen dat zij een weerstand zouden hebben tegen een bepaalde leeftijdsgroep. De enquêteresultaten zijn hierover niet conclusief.

Tabel 2.2: Mate waarin overwegingen een rol speelden bij de keuze voor een pilot (aantallen, n=31)

Factor	grote rol (n score 4 + 5)	geen rol (n score 1+2)
▪ Ik wist al zeker dat ik mij wil specialiseren in het werken met jonge/oudere kinderen	24	1
▪ De mogelijkheid om me te verdiepen en te specialiseren spreekt me aan	30	0
▪ Ik wilde ontdekken of deze specialisatie bij mij past	11	17
▪ Vrienden/bekenden maakten deze keuze	0	26
▪ Ik vond het studieprogramma erg interessant	17	3
▪ De andere leeftijdsgroep spreekt me niet aan	8	11
▪ Anders	3	23

Bron: enquête pilot-studenten 2021

2.7.2 Sterke punten en verbeterpunten volgens studenten

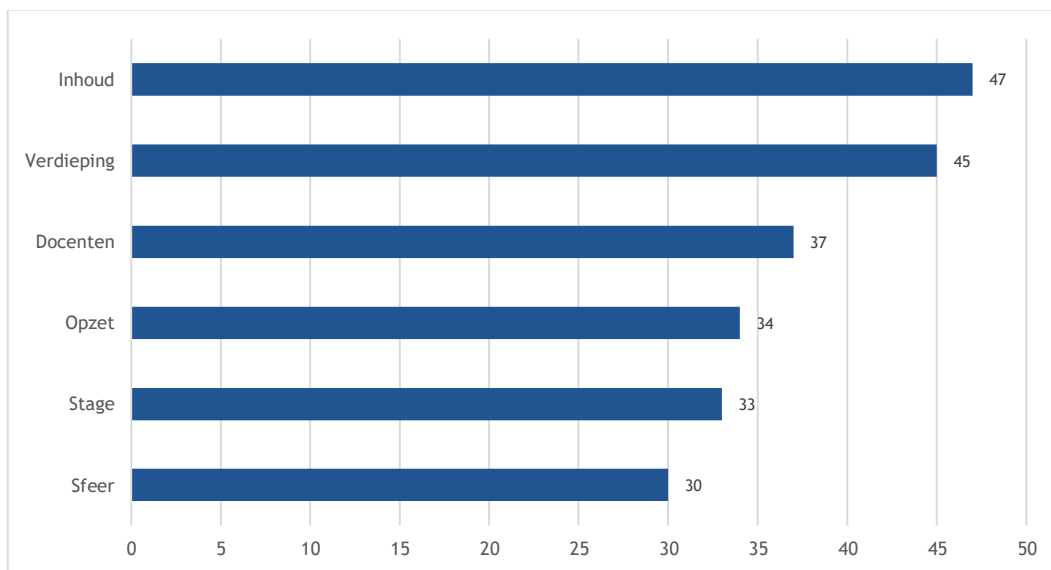
Aan de respondenten is gevraagd om maximaal vijf sterke punten van de pilot te noemen, maximaal vijf verbeterpunten en maximaal vijf verschillen tussen hun verwachtingen vooraf en de praktijk na de start van de opleiding. De sterke punten, verbeterpunten en verschillen die zij benoemen hebben de studenten vervolgens zelf aan één of meerdere van de volgende categorieën toegewezen:

- de inhoud van het studieprogramma;
- de opzet van het studieprogramma;
- de stage;
- de mate van verdieping;
- de docenten;
- sfeer en onderling contact;
- anders, namelijk...

Sterke punten

De door studenten genoemde sterke punten zijn door henzelf als volgt in de aangereikte categorieën ingedeeld (Figuur 2.1). Studenten konden daarbij meerdere punten noemen, zodat de aantallen in de onderstaande figuur kunnen optellen tot hoger dan 31 (het aantal respondenten).

Het vaakst zijn sterke punten die de inhoud (47x) en verdieping (45X) betreffen, genoemd. Als we nader kijken naar wat studenten feitelijk hebben ingevuld als sterke punten, dan blijkt dat sterke punten die worden geschaard onder ‘Inhoud’ en ‘Opzet’ (van het studieprogramma) voornamelijk betrekking hebben op de ervaring dat de student specifieke kennis opdoet over de doelgroep die men zelf interessant vindt. Studenten hebben bewust voor de leeftijdsgroep van de betreffende pilot gekozen, en waarden het dat hier veel nadruk op ligt in het studieprogramma. *“Je krijgt theorie en didactische kennis die precies past bij de doelgroep die jij interessant vindt.”* Ook is enkele keren benoemd dat het prettig was om mee te kunnen denken over de invulling van het programma. *“Samen met docenten hebben we in projectteams opdrachten gemaakt/vernieuwden het was gaaf om inspraak daarin te hebben en dat samen te doen. Ik merkte dat ik gemotiveerder voor opdrachten werd.”*

Figuur 2.1: Toegekende categorieën bij door studenten genoemde sterke punten (aantallen, overlap tussen categorieën mogelijk)

Ook de sterke punten die onder ‘Stage’ werden ingedeeld hebben betrekking op de focus op de gekozen leeftijdsgroep. Studenten zijn te spreken over de grote aandacht voor de door hun gekozen doelgroep. *“Je mag vanaf begin af aan al in de doelgroep leren, waar je zelf voor hebt gekozen!”* Hierbij worden ook de toegepaste methoden gewaardeerd: *“Op een andere manier leren lesgeven, geen methodelessen maar echte doen-lessen.”*; *“Spelend leren doorvoeren binnen de klas en hier de voordelen van zien”*. De stage en de lessen die op school worden gevolgd, passen volgens een deel van de respondenten goed bij elkaar.

De sterke punten die ingedeeld zijn bij ‘Verdieping’ betreffen dat studenten tevreden zijn over hoeveel zij kunnen leren over de door hen gekozen leeftijdsgroep. *“Je verdiept je een leeftijdsfase die afwijkt van de reguliere route. Dat geeft extra ervaring en ik ben benieuwd wat mij dat voor extra handvatten geeft in de toekomst.”*; *“Ik heb heel veel geleerd over het jonge kind. Maar ook dingen over het oudere kind. Ik vind het erg leuk om mee te mogen doen aan specialisatie jonge kind.”*; *“Je komt erg veel te weten over de gekozen specialisatie.”*

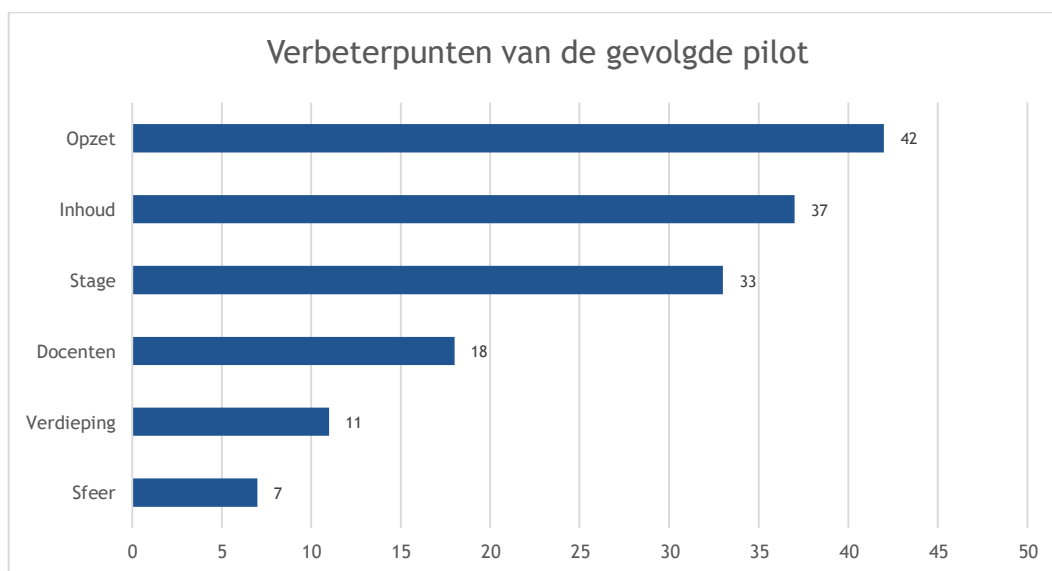
Sterke punten met betrekking tot de pabodocenten hebben veelal te maken met het enthousiasme en de bevologenheid van docenten, de praktijkervaring die zij kunnen delen en dat docenten en studenten samen het programma vormgeven en er dus ruim gelegenheid is voor feedback over en weer. *“Het samen invullen van de opleiding. De docenten en studenten maken samen keuzes voor de invulling van het programma”*; *“De docenten staan open voor feedback vanuit de studenten.”*; *“Theorie die wordt aangeboden wordt ook uit eigen ervaring verteld door de docenten.”*

Ten slotte zijn er sterke punten geschaard onder de noemer ‘Sfeer en onderling contact’. Uit de onderliggende antwoorden blijkt dat studenten zich deel voelen uitmaken van een speciale groep studenten én docenten, met dezelfde ambities en het doel om iets vernieuwends op te zetten. *“Het proces dat wij als studenten samen met de docenten doormaakten vond ik erg leerzaam en leuk.”*; *“kleine groep dus intense begeleiding”*; *“Mensen die hetzelfde willen als jij”*; *“Je doet het met een selectieve groep. Daar hou ik van omdat dit een 'drive' schept.”*; *“Er wordt veel waarde gehecht aan de inbreng van studenten, waarbij kaders niet uit het oog worden verloren.”*

Verbeterpunten

Na de sterke punten is de studenten gevraagd om ook maximaal vijf verbeterpunten op te geven en in te delen in dezelfde categorieën als bij de sterke punten (figuur 2.2). Dan blijkt dat de meeste verbeterpunten ingedeeld zijn bij de opzet en de inhoud van de pilot en daarnaast ook vrij vaak de stage betreffen. Verdieping en sfeer zijn de minst gevulde categorieën.

Over de opzet van het studieprogramma komen vooral verbeterpunten naar voren met betrekking tot het ‘pilotkarakter’ van de specialisatie. *“Er zijn veel onduidelijkheden. De communicatie binnen de school is nog niet optimaal.”*; *“Het karakter van de opleiding wordt nog sterk bepaald door de pilotvorm. Dus veel dingen waren/zijn onzeker of onduidelijk. Er komt wel verbetering, maar er is nog ruimte om afspraken en doelen duidelijker te maken.”*. Ook wordt genoemd dat niet alle pabodocenten genoeg gericht zijn op de pilot: *“Soms wordt de jonge kind route vergeten. Docenten richten dan alleen hun lessen op de reguliere route en dan komen ze er later pas achter dat wij er ook nog zijn. Ze hebben dan hun lessen en modules totaal niet op ons afgestemd.”*.

Figuur 2.2: Toegekende categorieën bij de verbeterpunten die respondenten noemen (aantallen, overlap tussen categorieën mogelijk)

Over de inhoud van het programma geven studenten aan dat zij op sommige vlakken nog meer verdieping zouden willen. Bijvoorbeeld in de stage: *“Dat je ook uitleg krijgt over wat je moet doen wanneer kinderen je uitdagen.”* of *“Meer specifieke opdrachten voor de stageplek”*, maar ook in de lessen en keuzedelen of met betrekking tot onderzoekontwikkelingen. Daarnaast wordt benoemd dat wanneer er naast de gekozen leeftijdsgroep óók in andere groepen stage gelopen moet worden, dit tezamen wat te veel kan worden.

Bij de stage zijn vooral verbeterpunten genoemd die betrekking hebben op de communicatie en verwachtingen. *“Communicatie naar de leerlingen over wat er verwacht wordt tijdens de stages en school.”*; *“De communicatie naar de desbetreffende stageschool kan beter.”*; *“Goed de studenten ook voor de stages begeleiden; sommige juffen zitten niet op onze nieuwe opdrachten en kennis te wachten die houden liever vast aan wat ze al jaren doen”*. Een enkeling geeft aan meer stagedagen te willen om de vele opdrachten goed uit te kunnen voeren, en één student gaf aan de geplande stage binnen de niet-gekozen leeftijdsgroep onnodig te vinden.

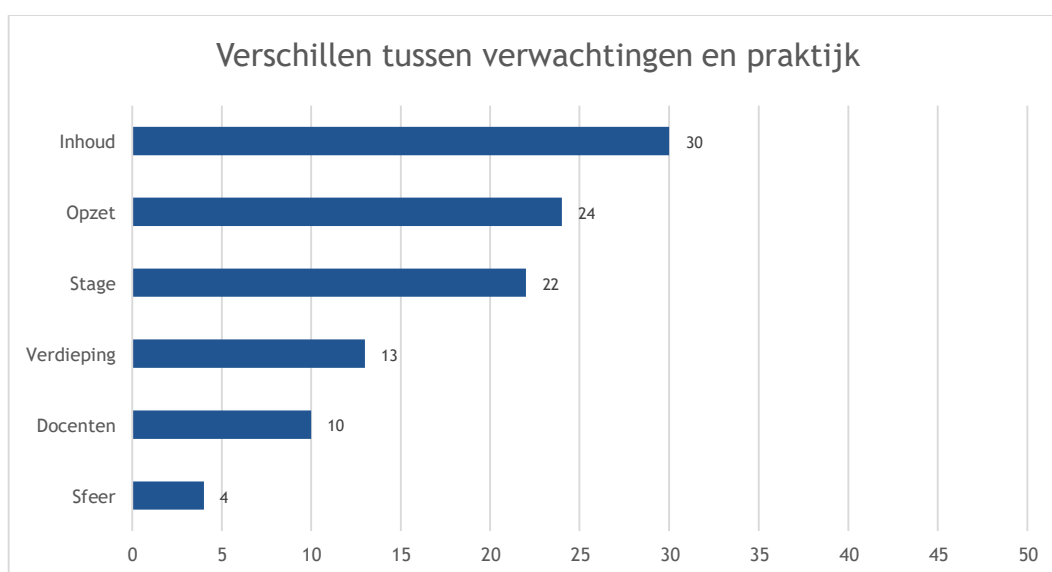
Qua verdieping worden verbeterpunten genoemd waaruit blijkt dat studenten erg graag nóg meer op de gekozen specialisatie in willen gaan. Zij vinden de aandacht voor de gekozen leeftijdsgroep niet in alle lessen voldoende aan bod komen: *“Meer behoefte aan gespecialiseerde lessen. Uiteraard hebben we top modules gehad, maar een aantal vielen ook samen met de reguliere pabo. Dit geeft een gevoel van “we volgen de reguliere pabo voor het gemak”*. Voorts bleek hiervoor dat sommige opmerkingen in de categorie ‘Inhoud’ eigenlijk betrekking hebben op de wens van verdieping.

Verbeterpunten over docenten gaan vooral over de betrokkenheid bij en kennis over de pilot. Het gaat dan vermoedelijk om docenten die niet bij de opzet van de pilot betrokken zijn, maar wel lesgeven aan de studenten: *“Alle docenten goed op de hoogte stellen van de specialisatie”*; *“Docenten weten soms ook niet wat de bedoeling is”*.

Hoewel studenten dus veelal aangeven het prettig te vinden zich (meer) op hun gekozen specialisatie te richten en als speciale groep gezien te worden, wordt in het kader van ‘sfeer en onderling contact’ aangegeven dat het contact met de reguliere pabo soms wordt gemist: *“We hebben weinig contact met de reguliere pabo studenten of leerkrachten. Soms is dit wel jammer.”*

2.7.3 Verschillen tussen verwachtingen en praktijk bij studenten

De studenten is ten slotte gevraagd om maximaal vijf punten aan te geven waarop de pilot in de praktijk verschilde ten opzichte van hun verwachtingen. Ook die open antwoorden konden zij weer indelen in de categorieën. De antwoorden kunnen zowel negatieve als positieve (beter dan verwacht) aspecten betreffen, maar zijn vaker negatief dan positief van inhoud, wat de manier van vragen stellen vermoedelijk ook uitlokt. De resultaten (figuur 2.3) laten zien dat de verschillen tussen verwachting en praktijk het vaakst (30 x) de inhoud van de opleiding betreffen. Over die inhoud geven respondenten aan dat zij vooraf dachten dat bepaalde onderwerpen meer aan bod zouden komen (zoals groepsprocessen bij leerlingen), dat zij meer praktijkervaring zouden opdoen (of juist meer theorie zouden behandelen bij bepaalde vakken) of andersoortige opdrachten zouden krijgen: *“Ik had verwacht dat we hele andere opdrachten kregen. Uiteindelijk gebruikten we de opdrachten van de pabo die we zelf hebben veranderd”*. Ook was er sprake van positieve verrassingen: *“Digitaal hebben we een kijkje genomen op andere tienerscholen. Dat was juist weer heel gaaf en ik had niet verwacht dat het zo mooi zou zijn.”*

Figuur 2.3: Toegekende categorieën bij de verschillen tussen verwachting en praktijk die respondenten noemen (aantallen, overlap tussen categorieën mogelijk)

Met betrekking tot de opzet van het studieprogramma (24x genoemd) worden zaken aangegeven als *“dat de student zelf veel moet regelen in vergelijking met de reguliere route”*, dat de groep pilotstudenten kleiner is dan verwacht, en dat er meer begeleiding in de stage was verwacht dan in de praktijk het geval bleek. Ook werd een enkele keer aangegeven dat de student verteld was dat er ook georiënteerd zou worden op voorschoolse educatie, maar dat dit nog niet is gebeurd. Aannemelijk is dat dit te maken heeft met de besproken belemmeringen door de coronamaatregelen, waardoor bezoek aan bijvoorbeeld kinderopvanginstellingen nauwelijks mogelijk was.

Van de stage (22x genoemd) hadden sommige studenten vooraf hogere verwachtingen, zoals *“Ik had verwacht dat de werkplekcoaches in de praktijk meer op de hoogte waren gebracht door de school”* en *“Dat lesgeven in het kleuteronderwijs echt heel anders is vanuit school mis ik soms in die begeleiding”*. Ook wordt aangegeven dat het jammer is dat door de coronamaatregelen bepaalde stageactiviteiten niet konden plaatsvinden, zoals het met elkaar meelopen van pabo- en lvo/ad-pep studenten. Ook bracht de stage een enkeling tot nieuwe inzichten: *“Ik had het niet gedacht, maar door deze specialisatie weet ik zeker dat ik kleuterjuf wil worden!”*

Bij de categorie ‘Verdieping’ (13 x genoemd) zijn er veelal dezelfde antwoorden als hiervoor al is genoemd: studenten hadden meer verdieping in de lesstof verwacht, bijvoorbeeld over rekendidactiek en taaldidactiek bij het jonge kind. Bepaalde verdiepingsactiviteiten hebben niet plaats kunnen vinden door corona, zien studenten ook in. Wel was een enkeling juist positief verrast door de verscheidenheid aan perspectieven die aan bod kwamen: *“Ik heb veel meer achtergronden, theorie, verschillende visies geleerd dan ik [had verwacht]”*.

Studenten die aangeven dat de docenten in de praktijk niet altijd overeenkwamen met hun verwachtingen, zeggen vooral dat niet alle docenten voldoende op de hoogte lijken van de opzet van de pilot. Ook het enthousiasme van docenten kon erg wisselen: *“Enthousiasme van docenten, sommige docenten laten merken dat ze het niks vinden. Omdat ze soms andere toetsen moeten maken...”*.

De enkele opmerkingen die in de categorie ‘sfeer’ zijn gemaakt, zijn in lijn met de hiervoor al genoemde verbeterpunten in die categorie.

2.8 Onderzoeksvraag 8: Ervaringen met de pilot bij betrokkenen in het werkveld

Uit de interviews en de anderszins opgehaalde informatie uit het scholenveld blijkt dat betrokkenen uit het werkveld aangeven dat zij nog geen duidelijk beeld hebben van de mate waarin een pilotstudent op een andere manier aan de stage begint dan een reguliere student; geïnterviewden hebben elk ook slechts één student begeleid. Eventuele opvallende zaken kunnen wat hen betreft net zo goed voortkomen uit specifieke kenmerken van die ene student. Een geïnterviewde geeft wel aan dat zij ook groepjes pilotstudenten begeleidt bij opdrachten. Zij bemerkt bij hen een groot enthousiasme en heeft de indruk dat deze studenten sneller de verdieping zoeken dan andere studenten. Daarnaast is benoemd dat de beperkingen als gevolg van corona het lastig maken in te schatten of de studenten verschillen van de reguliere studenten.

Begeleiders op de werkvloer geven aan dat zij zich over het algemeen competent voelen om de studenten in de pilots te begeleiden. De school waar ze werken is al langer opleidingsschool, heeft korte lijnen met de pabo en zij zoeken zelf, indien nodig, contact met anderen bij specifieke vragen. De nauwe contacten met de pabo worden beschreven als prettig en behulpzaam. In het verlengde hiervan ligt ook het duidelijkste verbeterpunt: veel informatie was pas kort van tevoren bekend. De pilots zijn pas laat toegekend, waardoor veel ontwikkelwerk ook op korte termijn plaats moest vinden. Dit leidde ertoe dat voor de begeleiders op

de werkplek niet altijd duidelijk was welke verwachtingen er waren rondom de begeleiding en/of de specifieke opbrengst van stages. Aangegeven wordt dat het van belang is om als pabo en opleidingsscholen elkaar daarin te blijven opzoeken. Men heeft begrip voor het feit dat alles nieuw was voor alle betrokkenen en er tijd nodig is om een programma te laten uitkristalliseren. De stagescholen pleiten voor goede informatievoorziening van de pabo naar praktijk en andersom, zodat samengewerkt kan worden aan de beste opleiding voor studenten.

2.9 Onderzoeksvraag 9: Gewenste veranderingen in de opzet van de pilots

Vanuit de verschillende bronnen in het onderzoek (documenten, interviews en enquête onder studenten), komen enkele thema's naar voren die volgens betrokkenen verbetering behoeven en/of centraal staan in de ambities vanaf het studiejaar '21-'22. Er zijn in het onderzoek in het algemeen geen elementen van de pilots naar voren gekomen die volgens betrokkenen radicale verandering behoeven.

Een duidelijk thema voor het vervolg is 'opleiden *met* de praktijk'. Hierin komen verschillende aandachtspunten samen. Het gaat daarbij ten eerste om het werken aan een nauwere aansluiting tussen wat op de pabo wordt aangeboden en wat in de praktijk wordt geleerd. De studenten geven aan dat hier in sommige gevallen over en weer te weinig aandacht voor is en ook het werkveld en de pabo's schetsen dat zij meer en tijdige communicatie hierover belangrijk vinden voor het vervolg. Alle betrokkenen zijn op dit punt overigens ook vergevingsgezind: zij verwijzen alle naar het pilotkarakter van de specialisatie en ervaren het als begrijpelijk dat het op dit punt nog zoeken is naar synergie. Ten tweede komt naar voren dat betrokkenen vanuit pabo's meer op de werkvloer aanwezig zouden willen zijn in de praktijk. Zowel voorschools als in het po als in het vo is het minder dan gewenst mogelijk geweest om vanuit de pabo op bezoek te gaan bij de stageplaatsen van studenten. Voor de samenwerking en het verrijken van het beeld van andere werkplekken dan het primair onderwijs wordt dit gezien als een gemis. Dit punt wordt unaniem toegeschreven aan maatregelen als gevolg van de COVID-epidemie. Ook wordt het benoemd als een middel om netwerken te versterken, een punt dat als derde naar voren komt. Een deel van de pabo's beschrijft dat zij uitbreiding van hun netwerk als belangrijk zien voor de komende periode. Zij zoeken daarbij zowel voorschools als in het voortgezet onderwijs meer stageplaatsen.

Een ander thema is dat pabo's aangeven dat het concept en de contouren van de pilot goed zijn uitgewerkt. Veel is al werkend ontwikkeld en langzamerhand uitgekristalliseerd. Nu ontstaat er ruimte voor reflectie en willen de pabo's de komende periode gebruiken om het curriculum inhoudelijk verder te verdiepen en aan te scherpen, mede op basis van eigen evaluaties en ervaringen. Dit hangt samen met het derde thema: integratie. De pabo's geven aan dat de pilot veelal een status aparte heeft in de organisatie. Er is een projectteam en een specifiek team docenten bezig met de pilot. De direct betrokkenen ervaren dat overige collega's niet altijd goed op de hoogte zijn van de pilot of in hun onderwijs aan studenten hier onvoldoende op inspelen. Ook studenten beschrijven dit punt. Hier is de ambitie om meer collega's te betrekken (dit is ook nodig als studentaantallen groeien) en toe te werken van projectstatus naar staand beleid.

3 Samenvatting en conclusies

Nadat eerder was vastgesteld dat de bestaande leeftijdsspecialisaties op de pabo's versterking behoeften, kregen met ingang van studiejaar '20-'21 zes pabo's van de minister van OCW de mogelijkheid om een nieuwe specialisatieroute te ontwikkelen. In opdracht van het ministerie van OCW zijn in het voorjaar van 2021 in totaal zeven pilots voor een specialisatie jonge of oudere kind geëvalueerd. De pilots waren ten tijde van de evaluatie relatief kort geleden gestart en zijn nog volop in ontwikkeling. Leereffecten van de pilot zijn hierdoor nog niet (volledig) duidelijk. De uitkomsten van de onderzoeksvragen moeten derhalve worden gezien als een tussentijds beeld van de voortgang van de pilot en de ervaringen van de betrokkenen. In dit afsluitende hoofdstuk beschrijven we, verdeeld over een aantal thema's, de belangrijkste resultaten en conclusies van de evaluatie.

3.1 Resultaten evaluatie

Enthousiasme is groot

Een eerste, belangrijke constatering is dat er binnen de pilots met groot enthousiasme wordt gewerkt aan de specialisaties. We hebben veel betrokkenheid ervaren en er zijn grote hoeveelheden werk verzet om de pilots te ontwikkelen en uit te voeren. In de pilots is focus en samenhang zichtbaar vanuit een integrale visie op het onderwijs aan het jonge of oudere kind. Betrokkenen zijn kritisch op het eigen werk en hebben duidelijk voor ogen welke ambities volgend studiejaar ten uitvoer moeten worden gebracht.

Inhoudelijke en praktische doelen van de pilots

Hoofddoel is bij alle pilots om de leeftijdsspecialisatie te versterken om zodoende de aankomend leraar nog beter dan voorheen voor te bereiden op lesgeven in een specifieke bouw. Een aparte, zelfstandige opleiding is geen doel van de pilots. Doel is bij enkele pabo's wel om de pilots naast de reguliere leeftijdsspecialisaties te laten bestaan als een extra optie en studieroute binnen de pabo, met behoud van de brede bevoegdheid. Drie pabo's werken aan de integratie van de pilots in het reguliere curriculum, zodat de bestaande leeftijdsspecialisaties kunnen verdwijnen. Een van de pabo's weet nog niet hoe de pilots en de bestaande leeftijdsspecialisaties op termijn doorgaan. Wel is bij alle pilots duidelijk dat de bestaande leeftijdsspecialisaties ook profiteren van de binnen de pilots ontwikkelde kennis en modules/opleidingsonderdelen. Uiteindelijk profiteren dan alle pabo-studenten van de kennis, expertise en samenwerking die de pilots opleveren. Een ander door de pabo's genoemd doel van de pilots is om meer gemotiveerde studenten te trekken en samen te brengen, die zich vooral aangetrokken kunnen voelen tot een specifieke leeftijdsgroep. Docenten hebben de indruk dat dit doel wordt gehaald: ze beschrijven een groot enthousiasme onder studenten in de pilots.

Pilots zijn nog klein van omvang

De studentaantallen in de pilots zijn nog laag. Ongeveer vijf procent van het totaal aantal studenten per pabo doet mee aan de pilots in het studiejaar 2020-2021. Dit hangt waarschijnlijk samen met de korte voorbereidingstijd voor de pilots waardoor actieve werving niet meer goed mogelijk was. Op grond van de aantallen pilot-studenten is voorts nu niet te zeggen dat de pilots jonge kind vooral vrouwen en minder mannen trekken. De pilots oudere kind lijken wel relatief veel mannelijke studenten te trekken, maar ook bij deze pilots is het te vroeg voor conclusies hierover. Ook voor conclusies of de pilots meer studenten kunnen trekken naar de pabo's is het te vroeg. De actuele aanmeldingen voor de pilots in het nieuwe studiejaar wijzen nu niet op een grote groei van de pilots. Sommige pabo's melden juist dat zij moeite hebben om de pilots te vullen met voldoende studenten. De meeste studenten kiezen de reguliere opleidingsroute. Specialiseren vanaf de start van de pabo wordt in dit kader ook gezien als een drempel; geïnterviewden melden dat een rol kan spelen dat studenten eerst willen kennismaken met alle mogelijkheden binnen de pabo om daarna een keuze te maken voor een 'track'. Daar past mogelijk een start van de specialisatie wat later in het programma (zoals in de loop van het eerste jaar) beter bij.

Motieven bij studenten

Studenten beschrijven een variatie aan motieven om aan de pilot deel te nemen. De meest genoemde overweging is de algemene mogelijkheid om zich te verdiepen en specialiseren. Ook het al vroeg 'zeker weten te willen specialiseren in een bepaalde leeftijdsgroep' is een veel genoemde overweging, net als de inhoud van het studieprogramma. Studenten ervaren als positieve punten in de pilot dat zij in de stages al meteen heel gericht mogen werken met de leeftijdsgroep van hun voorkeur en vanaf het begin van de studie veel kunnen leren over die groep. Daarnaast zijn betrokkenheid en bevoegenheid positieve punten die zij zien: dat betreft zowel de docenten als hun medestudenten binnen de pilot. Deze punten sluiten aan bij het enthousiasme bij de studenten zoals dat door de docenten wordt benoemd in dit onderzoek. De verbeterpunten die studenten zien, betreffen met name het pilotkarakter van de specialisatie. Er waren veel zaken aan de start nog onduidelijk, docenten waren zoekende of onvoldoende op de hoogte, evenals de stagescholen. De studenten hebben hier begrip voor, maar geven ook aan dit wel als verbeterpunt te zien. Tot slot meldt een deel van de studenten nog meer behoefte te hebben aan verdieping dan nu geboden wordt in de pilot.

Bij de opinies van de studenten dient beseft te worden dat het vermoedelijk gaat om een selecte groep studenten met relatief sterke voorkeuren voor een bepaalde leeftijdsgroep of verdieping. Bij een groei van de aantallen in de pilots kunnen in die groep mogelijk andere opvattingen blijken.

Curricula

De wijze waarop de pabo's de leeftijdsspecialisatie versterken, kenmerkt zich door meer tijd in het curriculum voor het specialiseren. Vooral de vroegere start (uiterlijk bij de start van jaar twee, in vier pilots meteen vanaf de start van de opleiding) creëert extra ruimte voor verbreding en verdieping in het programma. Daarbij gaat er met name meer aandacht dan voorheen uit naar het kijken over de grenzen van het po heen, denkend vanuit wat het jonge of oudere kind nodig heeft om te leren. De pilots JK hanteren in de meeste gevallen een leeftijdsafbakening van twee tot acht jaar, de pilots OK gaan uit van acht/tien tot veertien jaar. De geïnterviewden geven over het algemeen aan dat deze vooraf gekozen leeftijdsgrenzen ook in de praktijk goed werken en logisch lijken. In het onderzoek uit 2018³ bleek dat pabo's veelal als ambitie hadden om in de bestaande leeftijdsspecialisatie beter aan te sluiten op de Integrale Kind Centra (IKC), met meer aandacht voor 2-3-jarigen (specialisaties JK) of op de eerste periode in het voortgezet onderwijs (specialisaties OK). Dit was destijds veelal niet sterk in de specialisaties JK en OK zichtbaar. Pabo's zagen anno 2018 in het scholenveld wel een behoefte aan een verbreding naar de integrale kindcentra en naar de onderbouw vmbo. De actuele aandacht in de pilots JK voor de voorschoolse periode en binnen de specialisaties OK voor de onderbouw vmbo is daarom te zien als het in de praktijk brengen van de ambities enkele jaren terug en als winst ten opzichte van eerdere jaren. De inzet in de pilots dekt daardoor nu ook beter de specialisatie-thema's die LOBO in 2013 formuleerde af, waarbij bij het jonge kind veel thema's de leeftijd tot vier jaar betreffen.

Stages

De stages worden binnen de pilot voor een groot deel toegespitst op de gekozen leeftijdsgroep, overigens naast stage in andere leeftijdsgroepen om te zorgen voor voldoende competentie als breed inzetbare docent in het basisonderwijs. De stage bestaat naast het opdoen van praktijkervaring voor/met een groep, uit het uitvoeren of onderzoeken van praktijkopdrachten of -vraagstukken. De inhoud van deze opdrachten is voor pilotstudenten meestal anders dan voor reguliere studenten. Invulling van de stages krijgt vaak vorm in afstemming met vaste samenwerkingspartners in het veld. Aan de begeleiding van pilotstudenten zijn meestal in dit eerste jaar nog geen harde concrete eisen gesteld die anders zijn dan voor reguliere studenten. De opzet en uitvoering van de pilots waren voor alle betrokkenen een zoektocht die gaandeweg meer vorm kreeg. Sommige pabo's plaatsten (een deel van) hun pilotstudenten specifiek bij schoolbesturen waarmee reeds een goede samenwerking bestond en die veel interesse hebben in specialisten JK of OK.

Begeleiders op de werkvloer in het basisonderwijs geven aan dat zij zich over het algemeen competent voelen om de studenten in de pilots te begeleiden. De school waar ze werken is al langer opleidingsschool, heeft korte lijnen met de pabo en zij zoeken zelf, indien nodig, contact met anderen bij specifieke vragen. De nauwe contacten met de pabo worden beschreven als prettig en behulpzaam. In het verlengde hiervan ligt ook het duidelijkste verbeterpunt: veel informatie was pas kort van tevoren bekend. De stagescholen hebben behoefte om in nauw contact te blijven om zo te zorgen dat zij, samen met de pabo, kunnen zorgen voor een optimale opleiding voor de student.

Professionalisering en samenwerking

We zien dat pabo's werken aan professionalisering van docenten en stagescholen op het gebied van de specialisatie. De docententeams binnen de pilots bestaan veelal uit pabodocenten met affiniteit en ervaring met specifiek het jongere of het oudere kind. Binnen de pabo of hogeschool werken de ontwikkelteams samen met lectoraten en binnen landelijke verband bijvoorbeeld het expertisecentrum jonge kind. Daarnaast zijn er professionaliseringsactiviteiten samen met betrokkenen uit het werkveld en worden studenten, waar mogelijk, geplaatst bij stagescholen die goed toegerust zijn om specialisten-in-opleiding te begeleiden. Door de late toekenning van de pilots is dit echter niet altijd haalbaar geweest.

Samenwerking is er ook met po-scholen, kinderopvang/IKC (bij JK) en met voortgezet onderwijs (bij OK). Deze samenwerking is tweeledig. Enerzijds wordt er samengewerkt met de praktijk vanwege de stages van studenten. Studenten in de pilots lopen stage in de bouw van hun voorkeur binnen het primair onderwijs en (hoewel niet allemaal in het eerste jaar) bij de partners buiten het primair onderwijs. Pabo's maken gebruik van hun netwerk om deze stageplaatsen te organiseren en streven deels ook uitbreiding van dit netwerk na. We zien hierbij dat het 'over de grenzen heen kijken' dat wordt uitgedrukt in de leeftijdsafbakening, ook vorm krijgt in de praktijk door de horizon te verbreden buiten het primair onderwijs. Hier zijn ook kritische geluiden gehoord in de interviews: niet altijd is de samenwerking zo intensief geweest als men had gewild, waarvoor de maatregelen als gevolg van de COVID-pandemie een belangrijke oorzaak waren.

Tevens wordt er samengewerkt met de praktijk ten behoeve van de inrichting van de pilots. Pabo en werkveld denken in ontwikkelteams en commissies samen na over hoe de pilot eruit moet zien (leerdoelen, werkvormen, thema's) en vertegenwoordigers van het werkveld geven bijvoorbeeld gastcolleges. Tot slot is er samenwerking met maatschappelijke partners (sociaal werk, gemeente) en vindt een van de pilots plaats binnen een samenwerkingsverband van drie hogescholen.

3.2 Slotbeschouwing en aanbevelingen

Verbeter- en aandachtspunten

Er is zoals beschreven veel enthousiasme en betrokkenheid in de pilotteams binnen de pabo's. Er zijn in dit onderzoek nu geen majeure verbeterpunten gebleken aan de hand van de onderzoeksvragen die aanleiding geven tot grote veranderingen van de pilots. Alle pabo's willen graag de ingeslagen weg voortzetten. Zij hebben niet alle plannen die zij hadden met de pilots kunnen uitvoeren, met name vanwege de COVID-pandemie en hopen op meer mogelijkheden om dit te doen voor komend studiejaar. Uit dit onderzoek als geheel komen wel enkele ambities/aandachtspunten naar voren, die ook bij de afzonderlijke thema's in dit hoofdstuk al zijn aangestipt. Het gaat om:

- Opleiden *met* de praktijk. Een nauwe aansluiting tussen het programma op de pabo en in de praktijk is belangrijk, zodat daar synergie wordt bereikt en de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor goed opleiden binnen de pilots nog sterker vorm kan krijgen. Daarnaast willen betrokkenen van de pabo's meer op de werkvloer aanwezig zijn in de praktijk, zowel in het po als in IKC's en in het vo; de pandemie heeft dit moeilijk gemaakt en dat wordt ervaren als een gemis. Tot slot wil een deel van de pabo's hun netwerken binnen het po, de voorschoolse voorzieningen/kinderopvang en het vo uitbreiden en versterken.
- Verbeteren van het curriculum. Alle betrokkenen (medewerkers pabo's, werkveld, studenten) benoemen dat veel al werkend is ontwikkeld. Veel daarin is goed gegaan, er zijn echter ook zaken die in de praktijk anders uitpakten dan gewenst of keuzes die voor studenten niet helder waren. In de vervolgfase van de pilots ontstaat er ruimte voor reflectie om, op basis van de ervaringen en evaluaties, na te denken over verdere inhoudelijke verbetering en verdieping in het programma en deze uit te werken.
- Integratie binnen de pabo. De pabo's geven aan dat de pilot veelal een status aparte heeft in de organisatie. Hoewel een deel van de studenten dit juist prettig lijkt te vinden, zien de pabo's ook risico's. De direct betrokkenen ervaren dat overige collega's niet altijd goed op de hoogte zijn van de pilot of in hun onderwijs aan studenten hier onvoldoende op inspelen. Ook studenten beschrijven dit punt. Hier is de ambitie om meer collega's te betrekken (dit is ook nodig als studentaantallen groeien) en toe te werken van projectstatus naar staand beleid.

Slotopmerkingen

De Tweede Kamer heeft in een motie de regering opgeroepen om pilots te starten met specialisaties op de pabo in de vorm van aparte opleidingsroutes (motie Heerema¹¹). Het doel van evaluatie van de pilots was om de opgedane ervaring te kunnen betrekken bij de besluiten over formalisering van nieuwe specialisatie-routes naast de reguliere paboroutes. Een vaststelling in dit onderzoek is dat het perspectief van formeel aparte opleidingsroutes niet sterk naar voren komt bij de pabo's die aan de pilots deelnemen. De betrokken pabo's hebben soms nog geen helder beeld hoe de pilots in relatie tot de bestaande leeftijdsspecialisaties zullen bestaan in de toekomst. Wel lijken de meeste pilots richting een integratie met de bestaande leeftijdsspecialisatie te gaan. Bij een nieuwe *zelfstandige* route zou goed passen dat de specialisatie direct start bij het begin van de studie, bij een 'reguliere' specialisatie tijdens de pabo past weer beter een latere start in de opleiding. Mogelijk is een optimale aanpak dat specialisatie niet direct bij aanvang van de pabo start, maar bijvoorbeeld in het tweede semester of bij aanvang van het tweede jaar. Dit is altijd nog eerder dan in de bestaande leeftijdsspecialisaties die vanaf jaar 3 starten. Dat maakt het vermoedelijk eenvoudiger om de bestaande leeftijdsspecialisaties te integreren met de aanpak in de pilots. Ook voor een (mogelijk flink) deel van de aankomend studenten lijkt het een betere aanpak om later te starten met de specialisatie en hen eerst een gedegen oriëntatie te bieden op de verschillende leeftijdsgroepen.

Al met al bieden de visies op het vervolg en de inbedding van de pilots binnen de pabo's nog geen eenduidig beeld bij de pabo's. De verdere ervaringen en ontwikkelingen in de pilots zijn in de komende jaren nodig om nader zicht te krijgen op de positie en de betekenis van de pilot-routes binnen de pabo, mede in relatie tot de bestaande leeftijdsspecialisaties. Het ligt voor de hand dat het LEJK en de kennisnetwerken voor het jonge en voor het oudere kind hierin een belangrijke rol spelen.

---

11 Kamerstuk 27923, nr. 401